

WD - LC

PG
3948
.F7
P37x

HW 8AEA 5

РАНКО

ПАНТАЛАХА

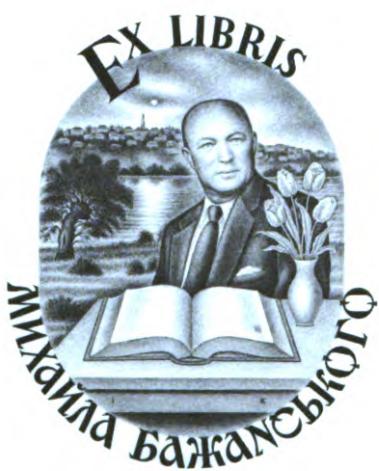
VID-LC

PG

3948

F7

P37x

A gift to the
Ukrainian collections from
MICHAEL BAZANSKY
Harvard College Library

150

ІВАН ФРАНКО.

Лажталажа

і інші оповідя.

НАКЛАДОМ АНТОНА ХОЙНАЦЬКОГО.

ЛЬВІВ 1902.

З ДРУКАРІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Бедпарського.

UKRAINIAN BAZAR

2329 GRAYLING AVENUE

Digitized by Google DETROIT, MICH. Original from
HARVARD UNIVERSITY

WID-LC

PG

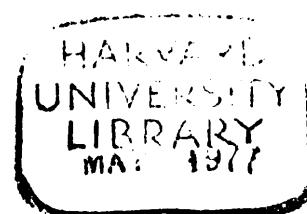
3948

. F7

P 37x

Bazaneky

ЗМІСТ.

	Стор.
Передмова	V
Панталаха	1
Хлопська комісія	107
В тюремнім шпиталі	139

Передмова.

Циш одно з оповідань, поміщених у отсьому томику, було надруковане по руськи в книжці „В поті чола“, тай те було первісно написане по польськи для петербурського „Kraj-y“, а потім переведене по нашему в „Зорі“ 1884 р. По польськи був написаний первісно й „Панталаха“ і надрукований у фелетонах „Kurjera Lwowskiego“, а відси 1897 р. передрукований у книжочці „Obrazki galicyjskie“. Оба ті польські видання подали мій текст не зовсім повно; крім дрібнійших пропусків, зроблених редактором Kurjer-a Lwowsk-ого з естетичних мотивів там було пропущено також конець розділу VI (побут Прокопа в кухні) — з яких мотивів, сього я не міг зрозуміти. Сей пропуск лишав не виясненою досить важну обставину: відки у Прокопа взяло ся гусяче перо, не зовсім звичайний гість у тюремній казні. Остатне оповіданє написане тепер на основі конспекту зробленого ще в 1880 році — може в іншім тоні й іншім освітленю, ніж би я був зробив се тоді.

Епізоди тюремного житя, оповідані тут, певно в значній мірі належать уже до історії; се остатні сліди старих, доконституційних відносин, а фігури такі, як Панталаха, дід Гарасим та герой „Хлопської комісії“ також витвори старого, панцирного ладу. Я передав ті епізоди не мудруючи та не вдаючи ся в ніяке фільозофоване про їх значінє. Нехай їх фактична основа говорить сама за себе.

Жорстокі часи та обставини плодили жорстоких людей. Та на кілько всі ті жорстокості тепер уже *tempi passati*, сумна та страшна казка, а не дійсність? Сього я не беру ся рішати, та події остатніх днів, бунт вязнів у Бритідках і те, що про його причини дійшло до прилюдної відомості, съвідчить, що давнє лихо не зовсім ішле минуло. І не минеть ся без основної реформи самого розуміння того, чим є злочин із соціологічного та психологочного погляду і чим повинна бути кара. Сучасна наука загарливо працює над секою реформою, та поки наука копає свої глибокі міни, стара рутина господарює собі по давньому топчуши людські душі та гасячи остатні іскри чоловіцтва там, де в інтересі суспільності й людяності було-б піддержати їх та роздути в ясне полуся.

Iw. Франко.

Того самого автора вийшли.

П о е з и ї:

— З вершин і низин (3 кор.), opr. . . .	К.	4.—
Мій Ізмарагд (опр.)	"	2·40
Зівяле листє (опр.)	"	2·—
Із днів журби (опр.)	"	2·—
Панські жарти	"	—·60
Поеми (опр.)	"	1·60
Лис Микита (3-тє вид.)	"	1·40
Пригоди Дон Кіхота (2-е вид.)	"	1·40
Коваль Бассім (опр.)	"	1·60
Абу Касимові капці (2е вид.)	"	1·—

П о в і с т и:

— В поті чола (3 кор.), (розпрод.) . . .	К.	—·—
Перехресні стежки (3 кор., opr.) . . .	"	4·—
Для домашнього огнища	"	2·—
Без праці	"	—·40
Полуйка (опр.)	"	1·40
Сім казок (опр.)	"	1·40
Коли ще звірі говорили (2-е вид.) . . .	"	—·40
Захар Беркут (2-е вид.)	"	2·—

Д р а м и:

— Украдене щастє (2-е вид.)	К.	—·40
Учитель, комедия	"	—·60
Камяна душа	"	—·20
Сон князя Святослава	"	—·80
Едіп царь Софокля, перекл. . . .	"	—·60
Майстер Чирняк	"	—·50
Будка ч. 27	"	—·50

Наукові розвідки:

Іван Вишенський і его твори	К.	2.—
Панщина і єї скасоване	"	—·60
Писаня Котляревського в Галичині	"	—·15
Карпато-руське письменство XVII до XVIII в.	"	2.—
Студії на полі Карпато-руського письменства I.	"	1.—
Варлаам і Йоасаф	"	4.—
Хмельнищина 1648—1649 у сучасних віршах	"	3.—
Слово о Лазаревім воскресеню	"	—·50
Апокріфічне евангелиє Ісевдо-Матвія і его сліди в укр.-руськім письменстві	"	—·40
Забутий укр. віршописець XVII в.	"	—·40
Пяницьке чудо в Корсуні	"	—·15
Памятки укр.-руської мови і літератури I. (Апокріфи старозав.)	"	4.—
Памятки II. (Апокр. евангелія)	"	5.—
Памятки III (апокр. апостольські діяння)	"	5.—
Галицько-руські нар. приповідки, т. I.	"	3.—
Св. Климент у Корсуні (друкув. я)		
Грималівський ключ у р. 1800.	"	—·40
Жите і Слово, 6 томів	"	30.—

Дістати можна в книгарні Наукового тов. імені Шевченка і в книгарні Ставро-пігійського Інститута у Львові.

ПАНТАЛАХА.

ПАНТАЛАХА.

1

I.

Но, Панталяха, — мовив з чеська по польськи, на половину плаксивим а на половину насъмісливим голосом директор вязниці, — чи я ті не повідалъ, щоб ти се не пориваль утікат. Відіш, до ті з того прішло! Досталес патдесат ків перед целим криміналом, достанеш кайданки і цели месец казенки, тай годі. А тамтого паніче, до ти му помуглъ утікнут, ми єго еще зловіме, не бой се! I того самого закоштує, до і ти!

— Ей, бачу, того не буде! — мовив спокійно і рішучо Панталяха.

— Не буде! — запищав директор присакуючи до нього. — Як ти мі сміш так гадат? Откуд ти то віш, же не буде? А я ті повідам, же буде. Чекай ано! Ще тебе з казенки кажу в железах випровадіт на гоф, абис

се подіваль, як го буду сольдаті прат кіяма. Не бой се! Ми се не престрашиме, же он по-літицки вазен, же он велики пан і велики Поляк! Ми му покажеме, же у нас є констітуце і ровноправност: що Панталяха дусталь, то і Земеховски дустане. Як Буг над нама, дустане!

Панталаха не відповідав нічого, — стояв спокійно біля дверей тюремної канцелярії, з лицем похиленим до долівки і з незапримітним іронічним усміхом, що грав довкола його уст.

Се був мужчина середнього росту, підсадковатий, але дуже сильно збудований і мускулистий, одягнений у звичайний арештантський мундур, себто в куртку з грубого, сивого сукна, в такіж шаравари і з такою ж шапкою в руці. На ногах мав арештантські, великі та безугарні деревляники. Лице було обголене і зеленковато-жовте „від тюремних мурів“, волосє на голові коротко обстрижене. Була се звичайна „злодійська, кримінальська“ фігура. Лише в невеликих, чорних очах горіли іскорки великої, невичерпаної енергії, впертости та невтомимої, вічно рухливої, хоч до низьких, злочинних річей оберненої думки, а довкола тонких і гарно викроєних уст грав на пів іронічний, на пів жартливий, гумористичний усміх, якого не міг прогнати навіть біль одержаних перед хвилю на тюремнім подвірю п'ятьдесяткох ків.

Пан директор на хвилю перестав говорити проповідь і пильно, уважно оглянув постать злодюги, що стояв перед ним. Були давній знайомі. Панталаха в коротких відступах часу відсиджував уже, як сам висловлювався, „третю капітуляцію“ по вісім літ за крадіжі, доконувані нераз з казочною зручністю, але звичайно також майже з дитинячою легкомисністю і з повним недбалльством на замазані слідів злочину, так що по кождім такім учинку жандарми просто як у дим ішли до Панталахи, а сей звичайно й не думав відпирати ся, лише хвалив ся „штуковою“, з якою вчинок був виконаний.

Про ті його штуки дива говорено по всьому Поділю, що було аrenoю його діяльності. Красти для самого зиску вінуважав нечестю для своєї професії. Шукав перешкод, трудностей, які мусіли бути відстрашити звичайного злодія. Конокрадством, що так поплачує на Поділю задля близькості росийської границі, він ніколи не бавив ся, — ніколи не крав коний зі стайні або з пасовиска. Натомість сам хвалив ся, що раз тільки в своїм житю „споганив пальці кінським стервом“, укравши одному панови четверню з перед самого носа, з карити на серед дороги. Угледів він свою жертву коло коршми на попасі, а бачучи, що ззаду до карити привязаний ремінним поясом тяжкий куфер, перерізав пояс ножиком і пішов

на перед тою дорогою, куди мала їхати карита. І справді карита швидко над'їхала: пан у середині, а на козлі фірман і льокай. Коли вже карита мала порівняти ся з Панталахою, вдарило нараз заднє колесо о камінь на дорозі, пудло карити підскочило напруго, ремінь, що держав куфер, тріснув до решти і куфер упав на дорогу.

— Пане, пане! — крикнув Панталаха, коли повіз минав його, а ті, що їхали в ньому, не завважили згуби вуфра, — ви щось загубили.

Повіз зупинив ся. Льокай зіскочив і побачив, що се впав куфер, досить великий і важкий.

— Що за чорт! — крикнув фірман. — Як він міг упасти? Аджеж я сам привязав його, як Бог приказав.

І зліз також, щоб оглянути ремені. Пан тимчасом почав гніватись, сердитись і приневолювати до поспіху.

— Швидше, тумани, швидше! — кричав.
— Не завявав один з другим ременя як слід, і тепер розвязав ся.

— Ні, прошу ясного пана, — мовив фірман, надіймаючи капелюха, — то ремінь тріс. Я мовив ясному панови, що треба нового ременя. Тріс, як би його хто перерізав.

— Ну, то щож тепер буде? — мовив пан.

— Мушу зішти. Маю при собі всео, чого треба. Йди, Фільку, принеси куфер, я заразісінько буду готов.

— А ти, — крикнув пан до Панталахи, — потримай коні! Чого стоїш як туман! Бачиш, що коні муха тне, не хочуть стояти спокійно.

— Служу ясному пану! — скрикнув Панталаха і скочив до коний. — Мій Боже, алеж бо ви небожата заплутались! Пррр! Стій, косю!

І за одним махом зробив порядок: повідпинав нашійники від дишля, а потім обійшовши довкола одною рукою вхопив за поводи, а другою так само швидко повідпинав орчики від штельваги, закинув їх одному задному ковневи на хребет, сам сів на другого і крикнув:

— Ну, пане, я вже готов! Бувайте здорові!

І заким пан та його слуги здужали зрозуміти, що се має значити, заким здужали відповідно крикнути з подиву й переполоху, вже Панталаха з четвернею був далеко. І заким слуги добігли до коршми та випросили в когось пару лихих шкап, щоб бігти в погоню за злодієм, уже злодія з кіньми й слід застиг. Лише пробігши якої пів милі знайшли в рові коло дороги покинену упряж крім поводів та канталиків. І не вважаючи на найстаранійші пошукування не віднайдено ані злодія, ані коней. Аж пізнійше, при судовій розираві в цілком іншім ділі той сам пан, що засідав між

присяжними судиями, пізнав Панталаху, а сей добродушно признав ся до своєї штуки.

Та найбільше виробляв Панталаха з Жидами. Не було в околиці богатого коршмаря, купця ані торговця, щоби колись не впав жертвою його промислу. Викрасти з контори пришрібовану вертгаймівську касу, витягти заспаниму властителеви з під подушки пачку банкнотів, — такі й тим подібні штуки були Панталасі зовсім не в дивовижу. Ніякий замок не міг остоятись перед його руками. Як фаховий і незвичайно здібний шлюсарь-самоук він по просту мав пасио до відчинювання замків, дороблювання ключів, витрихів і тому подібних знарядів. Доси розповідають у Скалаті забавну історію, як тамошні Жиди по виході Панталахи з вязниці за порадою рабіна вислали до нього депутацию і взяли ся платити йому місячну пенсію по 30 р., аби лише жив собі спокійно і не робив їм шкоди. Панталаха приняв сю пропозицію і жив спокійно щось з три місяці. Нарешті осто гидло йому порядне жите, і раз перед торговим днем як забрав ся в ночі на ринок, то повідмікав усі склени і всі брами, повиймав із ляд усі дрібні гроші, мідяки та срібняки, та посіяв по ринку. Можна уявити собі, з яким криком і лементом повітали Жиди той торговий день.

Всі ті історії знов добре директор вязниці, і годі заперечити, що вони робили йому поде-

куди навіть симпатичним сього налогового „майстра злодія“, який зрештою в цілій тюрмі тішився незвичайною популярністю. При тім директор не міг жалувати ся на Панталашине поводжене в тюремних мурах: ані в казні, ані в „лябаторні“ Панталаха ніколи не робив „субернації“; навпаки, навіть між іншими арештантами вмів удержувати спокій, а до всякої роботи, що потребувала зручності та дотепності, був незрівнаний. Одно лише було нещастє: від часу до часу любив зробити збитка властям, а головно — від часу до часу нападав на нього гедз, і тоді ніщо не могло зупинити його перед раз у раз поновлюваними пробами втеки. Сидить, сидить спокійно три, чотири роки, і нараз якийсь біс приступить до нього, ні про що не думає, як тільки про втеку. Чи просити його, чи напоминати, чи карати, чи замикати до казенки*) — ніщо не помогає. Раз утік із полевої роботи, до якої доохресні державці наймають літом арештантів, — і від тоді вже не пускали його на роботу. Та незабаром утік другий раз, вмішавши ся непізнаний між тих, що йшли на роботу. Кілька разів пробував перелізти через мур, що з одного боку замикав тюремне подвіре, раз спустився по огневім

*) Казенкою в львівських тюрях називають окрему камеру, куди сажають за кару злочинців, що провинуватяться против домашньої дісципліни в тюрмі.

мурі з даху на вулицю, а остатнім разом до спілки з якимсь Замеховським, політичним вязнем і властителем дібр, утік перебраний за поліціята просто брамою. Зловлено його по двох місяцях аж на румунській границі, а Замеховський пропав як камінь у воду. З признань Панталахи виходило, що Замеховський давно вже за границею, десь у Франції або Швайцарії. Сього вже було за богато для прокураторії і крім звичайних дісціплінарних кар Панталасі присуджено тепер дати в присутності всіх вязнів 50 кіїв, які він власне одержав. Пригадуючи всі ті клопоти, які причинювала йому Панталишина втікацька манія, директор розжалобив ся і напів плаксивим голосом приговорював:

— Буй се Бога, Панталаяха, цо ти собе мисліш? Коли ти даси покуй тему утіканю? Вже ж ти єднаст рази утікаль, і цо ті з того пришло? Не ліпше то одседет, цо ті присудено і вийти собі спокоеє? Маш еште тего пуль року — просім те, не роб віце тего гльоупстві!

Бліснули очі в Панталахи при тих словах, випростувала ся його скулена постать.

— Пане директоре, — мовив спокійно. — Ваша річ мене пильнувати, а моя річ утікати. Щоб я мав сидіти лиш один день, а сьогодні мені-б трапилася нагода втекти, то втечу. Така вже моя натура.

Директор аж руки заломав.

— Но, слішіте, до тен млюві! — обернув ся він до стоячих довкола стражників та ключників. — І такему чоловікови я мам дават моральні науки! Я єму свое, а він мі свое! Слюхай, Панталяха, що я ті еште повім. Ми тут мame наказ від пана надпрокуратора: як еште раз будеш утікаль, а побачимо тебе, то мame право стрілят до тебе, як до пса. Розуміш?

— Знаю се від давна, — мовив спокійно Панталяха.

— Но, але я мислім, же ті се юж в тим пуль року не трафі оказія до утіканї. Ід же тепер до казнї та відпочинь по тіх дісейших кіях, а зейтра дустанеш кайданкі і будеш мусіль переспацероват се до казенкі.

Панталяха вклонив ся і вийшов, мідно сціпивши зуби при думцї про казенку. За ним вийшов ключник.

II.

Лвилю йшли мовчки довгим, темним коридором, нарешті ключник порівнявши ся з Панталахою мовив:

— Слухай, Панталаха, а чуєш ся дуже слабим?

— Я? Від чого? — з нехотя перепитав Панталаха.

— Від чого! Багателя! Пятьдесят буків дістав і ще питає, від чого?

— Буків! — з призирством процідив Панталаха. — Що мені то значить! Не стілько я їх нераз діставав, тай не таких ваших ціарсько-королівських буків! Як би то пан знов, що не один із нашої бранжі дістане, коли впаде в руки такої хлопської комісії, то тоді би пан знов, що значить „витримати“. А се що? Ніби мене пятьдесят блок укусило.

— Ей Панталаха, Панталаха! — з щирим жалем мовив ключник. — Чи ти не боїш

ся Бога отак марнувати свій вік та свої сили? Дав тобі Бог здоровле, дав тобі талант у руках, що що очима побачиш, те руками зробиш, а ти пустив ся на крадіж, замісь спокійно на хліб робити та Бога хвалити!

Цантаха довгим, допитливим зором зміряв ключника від ніг до голови. Се був одинокий тюремний ключник, у якім отся „собача служба“ не вигасила до решти людського чуття. Острій у сповнюваню своїх обовязків, по заїх обсяgom був людяний, мягкий і лагідний як дитина, вмів бачити в арештанті чоловіка рівного з ним, нераз зіпсованого, але частійше нещасливого. Арештанти не любили його за те, бо для них не був поблажливий, бо його не можна було підкупити, аби глядів крізь пальці на їх нічні піятики та гри в карти уряджувані в казнях. Коли мав нічну інспекцію, мусіли всі спати в порядку; ані горівки в пухирі не приніс і крізь візитирку при помочи тростинової рурки не вілляв, ані картяної гри при съвіці за заслоненою візитиркою не стерпів. Та за те коли інші ключники та стражники, може для замасковання своєї потаємної поблажливости, за яку арештанти мусіли їм добре оплачувати ся, прилюдно при властях поводилися з арештантами як із собаками, били їх у лиці і не озивали ся до них інакше, як „ти псе, злодюго!“ то ключник Спориш поводив ся завсігди лагідно й людяно, а коли на якого

арештанті найшла туга за свободою, він і по-
тішив його і лист до дому написав і відомість
від своїків приніс, коли директор не допустив
їх самих бачити ся з вязнем. „Спориш у слу-
жбі собака, а по за службою чоловік“, такий
був загальний суд арештантів про цього ключ-
ника. Тим то й не диво, що більша часть їх
не любила Спориша, бо мали аж надто bogato
нагоди входити з ним у коллізії в часі служ-
бових годин, а натомісь його людяні прикмети
мало кому були доступні й потрібні. Та проте
всі знали, що Споришови можна довіритись,
що в разі чого він найгорячійше обстане за
арештантом чи то перед директором, чи й пе-
ред прокуратором і найлагіднійше судить усякі
дрібні проступки против острого домашнього
порядку тюрми, хоч супроти арештантів сам
його остро пильнує. І Панталаха знов на скрізь
Спориша, тим то ширі ключникові слова не
обурили ані не розсердили його. Він промовив
лише, знов уперши очі в землю і з деяким
відтінком смутку в голосі:

— Пане Спориш! Знаю, що ви добрий
чоловік і говорите мені се, з доброго серця.
Але прошу вас, дайте сьому спокій. Знаєте, як
то у нас кажуть: ніхто не знає, де другого
чобіт глодже, і що з воза впало, то пропало.
Найліпше перестаньмо про се говорити.

— Як хочеш! — мовив Спориш. — Але я думав, що сьогодні, в такий тяжкий день, скочеш подумати про себе.

— Ніби то я не думаю що день і що година! Ніби то мені в отсіх проклятих мурах такий рай, що треба аж п'ятьдесятьох буків, щоб я подумав про себе! Ей пане Спориш, ніби то ви розумний чоловік, а того не знаєте, що чоловік не втікає від колача, а від меча.

— Знаю се, знаю, — мовив Спориш, — але власне я хотів би, щоб ти не потребував більше втікати від того меча.

— Га, се вже як Бот дасть! — відмовив Панталаха і замовк.

Перейшли корідор і вийшли на подвір'є. Треба було перейти півперек того подвір'я і війти в супротилежний, великий та понурій будинок, де містилися казні арештантів. Здалека чути було в тім будинку приглушений шум і гомін півтори тисячі людей, що пробували в його мурах. Та ані ключник, ані Панталаха не вважали на той гомін, їх вуха давно привикли до нього. Але вийшовши з темного корідора на ясне, сонячним світлом залите подвір'є, ключник нараз ухопив ся за кишеню, немов пригадав собі щось.

— Слухай Панталаха, — мовив він, — добре, що я пригадав собі, що я тобі мав сказати.

— Що таке? — запитав Панталаха, живо звертаючи до нього очі, в яких заблисли іскри радісного дожидання, але зараз і щезли загашені силою волі.

— Знаєш, що ціла твоя втека описана в газетах?

— Так? — мовив Панталаха нїби розчарований.

— А так. Геть там народи про тебе читають, по всіх трактиернях та пиварнях раз у раз лише чути: Панталаха, Панталаха.

— А нехай собі балакають! — мовив сей і махнув рукою. — Що мене се обходить! Ніхто мені й цента за се не дасть.

— Отже власне помиляєш ся! — відповів усміхаючись ключник. — Власне вчора вечером сиджу у Нафтули, а там якісь три пани їдять вечерю і читають на голос твою історію. Кажу тобі, описали тебе, як Бог зна якого Картуша. Прочитали і почали говорити про тебе, яка то шкода такого чоловіка. Ну, втрутися і я своє слово, почав оповідати, що знаю тебе, як ти поводиш ся у вязниці і там далі. Слово по слову, дійшло до того, що завтра — нїби то сьогодні — маєш дістати буки. Глипнули вони по собі, далі один виймає срібного ринського і мовить до мене: „Прошу вас, пане, будьте такі добрі і дайте йому отсього ринського на памятку від мене“. Хвилю я ва-

гував ся, а далі думаю собі: „Щож, добра душа якась сей пансько, нехай і так буде“. Він тимчасом завинув того ринського в папірець і дав мені його для тебе. На, маєш той подарунок.

Були власне у вході тюремного корідора. Ключник добув із кишені паперовий звиточок і розвинувши його подав Панталасі велику срібну монету.

— Паперу тобі не дам, — мовив усміхаючи ся Спориш, — бо паперу вязням не вільно мати.

— Най йому Бог дасть здоровля, тому пану, за такий подарунок, — мовив радісно Панталаха, хапаючи з незвичайною захланністю срібну, трохи забруднену монету і ховуючи її за пазуху. — І вам дай Боже здоровле, пане ключнику, що ви були такі ласкаві і віддали мені сей подарунок. Інший певно був би сковав цього ринського собі, а про бідного арештanta був би й не подумав.

— Ну, се вже було би не гарно, — мовив Спориш з відтінком гордости. — А при тім, сказавши правду, я також скористав на тім, бо ті пани вчора зафундували мені за се аж дві гальби пива, ще й закуску. А кривдити тебе в такий тяжкий день, ні, се було би зовсім не по людськи.

— Біг заплатъ вам, Біг заплатъ! — дякував Панталаха, що одержавши того ринського

нараз немов зовсім перемінив ся, ожив, як коли би сам над собою не міг запанувати. Не вважаючи на ціле своє співчутє Спориш, бачучи сю зміну з такої мізерної причини, не міг обігнати ся від думок зовсім непідхлібних для Панталахи.

— От, зараз видно злодійську жилку! — думав чесний ключник. — Скоро лише сей нещасливий гріш доторкнеться до його руки, зараз немов би чорт вступив у нього. Ну, тут даремні всякі упімнення. Кривого вже не напростоє нішо, хиба рискаль та лопата. А шкода чоловіка!

Панталаха тимчасом не то йшов, не то біг корідором о цілі два кроки перед ключником, очевидно сквапно йому було до своєї казні.

— А що, може принести тобі якого ідженя за ті гроші? — запитав Спориш, відмикаючи колодку при дверех казні.

— Е, ні!, — мовив Панталаха, — треба лишити на пізнійше, на казенку.

— І то рация — мовив ключник, впускаючи його до казні та замикаючи за ним двері.

— Чорта з'їси, заким мене побачиш у тій проклятій казенці! — буркнув Панталаха, чуючи кроки відходячого ключника.

III.

Хилю стояв недвижний при дверех, блідий, з затисненими устами, вдивляючи ся десь у неозначений простір, з виразом якогось великого напруження на лиці. Нараз мов божевільний почав скакати по казні на одній нозі, крутити ся довкола, потирати долоні і передразнювати то директора, то ключника, то себе самого. Потім з виразом комічної лютости прискочив до зачудуваного товариша своєї казні, одинокого, що міг тут помістити ся з ним разом, і вхопивши його за плечі струснув ним напруго і крикнув:

- Хлопче, з'їм тебе!
- Такі-сте голодні? — з невинним видом запитав товариш.
- Не голоден, але тішу ся! — відповів Панталаха.
- Тішите ся? А то чим?
- Тим, що в тебе ослячі вуха.

— А може на вас, буває, шальга напала, нанашку? — запитав парубчак. Се було його звичайне питане, коли чогось не розумів.

— От дурень! — засміяв ся Панталаха.

— Кождого по собі судить.

— Ну, то чого ж так тішите ся?

— А ти цікавий знати?

— Цікавий чи не цікавий, але вже коли маєте мене з'їсти, то бодай хочу знати, за що тай через що?

— Чи бачиш його. Не досить поросятині, що її ріжуть, ще й питає, чи завтра Великдень.

Товариш витріщив на Панталаху свої великі, придурковаті очі і сидів мовчки, немов роздумував над тим, до кого властиво були вимірені ті остатні слова.

Був се двацятилітній парубчак, але судячи по його поставі, можна було дати йому ледво пятнацять літ — така миршава та мало розвита була вся його постать, таке дитяче лице і такий мало інтелігентний, вічно зачудуваний був увесь його вираз. Цілком відповідно до зверхньої постави розвитий був і його ум. Був се на пів ідіот, нездібний ні до якої праці, що вимагала якої будь напруженої та витрепалої духової діяльності, та натомісъ похіпливий до сильних вибухів дикої пристрасти або до вчинків цілком бездумної та безпричинної жорстокости. Власне такий учинок завів його до тюрми на цілих двацять літ: полищений сам

дома зі своїм молодшим братом він розрубав йому сонну голову сокирою. Від того часу минули вже чотири роки, які „дурний Прокіп“ провів у отсій тісній казні, не виявляючи ані туги за родиною, ані охоти до праці, але раз у раз занятий якимись дитячими забавками. Навіть на прохід на подвіре треба було випихати його силою — сам він ніколи не почував потреби вихилити ся зі своєї на пів темної нори.

Казня, в якій сидів Прокіп, не даром звала ся „пеклом“. Була вона найгірша, найтіснішша та найневигіднішша в цілім закладі. Положена в сутерені, в темнім куті величезної будівлі, як раз обік тюремної кухні, вона в літі була душна як правдиве пекло, а в зимі одна стіна звичайно була горяча, а дві інші мокрі. Освітлювало її лише одно мале віконце, що виходило на північ, а затінене було з заходу муром офіцини, так що від часу збудовання сеї офіцини соняшний промінь ніколи не заглядав до сеї нори. Давнішє ся казня служила за склад кухонної посуди, але коли побільшено „штанд“ арештантів у закладі, випорожненої сю цюпку і впаковано в неї Прокопа на постійне замешканє, „поки бестія не здохне“. Правда, доси ся надія не спрочувала ся; Прокіп жив і був здоровісінський, хоча, здавалось, ані не ріс тілом, ані не робив ся розумнійшим. Окрім Прокопа давано сюди звичайно

на короткий час такого арештанта, що вже за кілька місяців мав виходити на волю, в разі коли в його давній казні заняв його місце якийсь новий „пувакс“ з високим декретом; таке переселене дозорці називали гумористично: „дати на відхіднім покоштувати пекла“. Та тепер дано сюди Панталаху з тої причини, що ся казня лежала в самім осередку тюрми і подавала найменше зможи до втеки. Грубі на два лікті мури, грубими штабами оковані двері, вузке віконце з подвійною кратою, що виходило на подвіре зі всіх боків замкнене мурами будинків, склеплена стеля, за дверима корідор, по якім крім ключника всю ніч ходив військовий патроль, а в середині ніякісних меблів крім двох тапчанів і зелізної круглої печі, оперезаної грубими зелізними штабами в місці, де прилягали до себе окремі частини, з яких була зложена піч, — отсе й усе окружено, що й справді дуже мало могло захопити до втеки.

Панталаха в кінці вспокоїв ся і буркнувшись щось сам до себе сів на своє тапчані, видобув хліб і сіль і почав їсти з таким апетитом, неначе виконавши не знати яку важку працю, або неначе хотів наситити ся на кілька день наперед. Потім видобув із кишені того срібного ринського і почав пильно обцирати його на всі боки. Його очі заіскрили ся жivoю радістю, і хоча зовсім не мав сантимен-

тальної вдачі, то про те в пориві горячого чутя притулив монету до уст і поцілував її кілька разів дуже сердечно.

Бліск срібла принадив Прокопа. Піднявся зі свого кута і наблизився до Панталахи, ступаючи помаленьку, тихесенько, мов кіт на чатах. Очі витріщив іще більше, ніж звичайно.

— Що се маєте, нанашку? — запитав вишкіривши до Панталахи свої великі пожовклі зуби. Кождий старший чоловік був для нього нанашком, себто хресним батьком.

— Гроші, — відповів Панталаха.

— А хто вам то дав?

— Святий Миколай.

— Святий Миколай? Гі, гі, гі! А за що?

— Як то, то ти не знаєш, що мене сьогодні пани били? То святий Миколай прийшов і повідає: „Ну, ну, Панталахо, не плач, небоже, і не бй ся нічого! На, маєш отсей гріш, він тебе виведе з сеї вязниці на вільність“.

— Ой, ой, так вам сказав?

— А ти думав, що як?

Прокіп стояв з роззявленим ротом обік сидячого Панталахи і не зводив очій із срібного ґульдена, що його Панталаха уважно на всі боки обертає у руці, придивляючись йому очевидно з великим зацікавленем.

— Знаєте що, нанашку? — промовив нарешті несъміло Прокіп.

— А що таке?

— Дайте мені той гріш.

— А тобі, дурню, по що?

— То таке гарне, буду ним бавити ся.

— От дурень! Хибаж ти не чув, що се не для забави, але на те, щоб із вязниці дістати ся на волю?

— Та-а-а-к? — з виразом розчаровання проїдив Прокіп.

— А може й ти хочеш вийти відсі на волю?

— На волю? Що се значить: на волю?

— Ну, до дому, дурню, до твоєго тата, чи хто там є у тебе.

— До дому? — скрикнув Прокіп з виразом перестраху. — Ні, не хочу до дому. Там мене будуть бити.

— Ну, не хочеш, то не хоти, то й сиди собі тут каменем! — мовив Панталаха і почав помаленьку довбати шилом у ґульдені. І не довго довбав. Бо по хвилині срібна монета під натиском шила розколола ся на дві половині, як коробочка, а в її вистругованому нутрі показала ся звинена в кружечок тонесенька як волос англійська пілочka до різаня зеліза.

— Ой Господи! — скрикнув Прокіп, що пильно придивляв ся тій маніпуляції, — а се що таке?

— Тихо будь! — остро мовив до нього Панталаха. — Хиба ти не чув, що се дар від святого Миколая?

— Ага! — стиха прошептав зовсім переконаний Прокіп. — А се що в нїм у середині?

— То таке зіле — ключове зіле називається ся. Ти чув коли про таке зіле?

— Чув. А щож се за зіле?

— Кажу тобі, що ключове. Коли ним доторкнути ся до замка, то не треба й ключа, кождий замок отворить ся. Можна ним розкрити зелізо, так як ножем хліб краємо.

— Йой! — скрикнув зачудуваний Прокіп, а потім усміхаючи ся мовив: — Ану, нанашку, розкрійте отсю піч!

— А ти думаєш, що не розкрою? Чекай лише, нехай ніч западе.

— Гі, гі, гі! То буде цікава річ! — радував ся Прокіп. — Я ще не бачив, як піч крають.

Тимчасом Панталаха виняв пилку з тої орігінальної схованки і відвернувши чимось Прокопову увагу в інший бік, моментально віпхнув її в щілочку свого тапчана.

— Добряга Замеховський, — шепнув він.
— Таки не забув мене. Нехай йому Бог дасть здоров'я! Рад би я знати лише, що то були за панове, що так хитро вивели в поле отого тамоватого Спориша.

— Що ви там муркочете, нанашку? — запитав Прокіп знов обертаючи ся до нього.

— Говорю Отченаш до святого Миколая за той великий дарунок. Слухай, Прокопе, — мовив по хвилі Панталаха, граючись у долонях обома половинками випорожненого ґульдена, — хочеш мати отсе?

— Хочу! — радісно скрикнув Прокіп.

— А зробиш те, що тобі скажу?

— Зроблю.

— Отже слухай. Поперед усього мусиш про все, що тут бачиш, мовчати як пень. Розумієш?

— Розумію. Мовчати.

— Се значить — нікому ані слова не мовити: ані кухареви, ані Споришови, ані нікому. Знаєш?

— Знаю.

— А вночі маєш спати, хоч би тут у казній не знати що діяло ся.

— Добре! Буду спати.

— А як би ти збудився і чув щось або бачив, то не кажи нікому нічогісінько. Скажи: я не знаю, я спав, я нічого не бачив. Розумієш?

— Розумію. Не бачив.

— Памятай же собі. А як би ти хоч словечко сказав, то я прийду, витягну тебе з постелі і затащу просто до твоєго дому.

— Ні, не хочу до дому! — скрикнув Прокіп. — Там мене будуть бити. Волю тут сидіти і мовчати.

— Добре, гарно! — мовив Панталаха і погладив його по розчіхраній голові. — Сиди і мовчи, хоч би тебе не знати про що розпитували. Все кажи: не знаю, не бачив нічого, не чув нічого. А як будеш отак справувати ся, то дістанеш отсе!

І Панталаха мигнув перед Прокоповими зачудуваними очима срібною поверхнею внутрішнього вижолоблення обох половинок гульдена.

— Дайте, дайте! — благав мало що не зо слізми на очах Прокіп, простягаючи обі руки до блискальця.

— Е, ти би хотів зараз! — мовив Панталаха. — Та бо ти ще не заслужив. Справуйся добре сеї ночі, спи твердо, а завтра рано скоро встанеш, зазирни під подушку, то там знайдеш отсей дарунок. Розумієш?

— Розумію. Ай-яй-яй! Завтра! Тож то буде гарно! — скрикнув Прокіп плещучи в долоні.

Тимчасом Панталаха встав, наблизив ся до стіни, підскочив і вхопивсь обома руками віконних крат, а потім на руках піддвигнув ся в гору, поки не доторкнув ся лицем до крати. Хотів бачити, чи швидко буде вечір. Тінь від сумежної офіцини закрила вже ціле подвіре; очевидно вечір був уже близько, хоча сумерки

не запали ще. А що се діялось десь у початку осени, то Панталаха в одній хвилі догадав ся, що мусить бути не даліше, як сема година.

— За годину будуть замикати, — мовив сам до себе, — значить ся, маю ще годину часу. Сього може й вистане.

Потім зіскочив на поміст і пішов до дверей. Притулив на сам перед очи, а потім вуха до отвореної візитирки — на корідорі тихо, лише десь далеко, на кінці корідора чути голос ключника, що балакає щось із вартовим жовнярем.

— Ага, сидять оба на паці, — муркнув Панталаха. — Се добре. Сьогодні на мое щастє нічну службу має Спориш, а він як набалакає ся з вечера, то потім дріматиме всю ніч. Тай до того в ногах не міцний: хоч би й найтихше ступав, то я почую його. Ну, ну балакайте собі, — додав ідко, — я вже знаю, про що ви там балакаєте, собаки! Моїми буками зуби собі полощете! Але чекайте ви! Засміть лише в лиху годину, то вже я покажу вам, що вміє Панталаха! От би варто бути тут завтра рано і побачити ті їх пики, коли прийдуть до казні тай глип-глип: дурень є, а розумного черти вхопили!

Засміяв ся коротким, безголосим, грудним съміхом, а потім відійшовши від дверей поліз просто під тапчан і давай там за чимось

нишпорити та шпортати по помості, по кобильницях, на яких лежали тапчанові дошки, та по щілинах у самій стіні, де штукатура потріскала і повідставала від цегол.

— А ви чого там шукаєте, нанашку? — не виходячи з дива запитав Прокіп.

— Того, чого ти не загубив, — відповів закусуючи губи Панталаха.

— Скажіть, скажіть! — уперто жибонів Прокіп.

— А ти вже забув, що я говорив тобі перед хвилею? — мовив Панталаха.

— Що таке? — чудуючись запитав Прокіп.

— А те, що маєш мовчати, коли хочеш дістати отсе!

— Ага! — похопив ся Прокіп, ударивши себе долонею по устах. — Мовчу вже, мовчу!

І не зводячи очий із Панталахи бідний ідіот усів скучившись на своїм тапчані, мучачись з одного боку цікавістю, а з другого бажанем — одержати блискальце.

Від хвилі, коли його зловлено і всаджено до отсеї казні, Панталаха вже зачав думати про втеку, і не вдоволяючи ся самим думанем, почав збирати і ховати в своїй новій казні все, що яким будь способом могло пригодитись йому до виконання тої думки. Арештанти знали його вдачу і тямили також, чим йому найліпше можна прислужити ся. Тож коли хто з них, що ходили „на сьвіт“ на роботу, знайшов який

шматок зеліза, дроту або бляхи і міг неспостережено сховати ~~се~~ при собі, ніс усе Панталасій. З таких шматочків він виробляв для цілого криміналу шила, ножі ~~та~~ ножики, а що йому вдавалося придатним, те ховав для себе. В хованю був майстер, і не ~~вважаючи~~ на часті ревізії в його казні, майже ніколи не ~~можна~~ було знайти в ній нічого.

Тим то й не диво, що протягом його двотижневого побуту в тій казні в звісних лиши йому самому схованках назбиралося вже не мало шматочків усякого зеліза, яке він тепер повидобував і розложивши на тапчані почав переглядати оком досьвідного майстра, міркуючи, що може йому придатися для сфабриковання відповідної оправи до пилки. Вибрав нарешті досить грубу і міцну зелізну штабку, а встремивши її між зелізну піч і штабу, якою піч була оперезана, та напруживши всю свою силу, здужав сильно зігнути її в половині, так що утворила невеличкий лук. Тятивою того лука мала бути пилка, яку при помочи тоненьких а міцних мосяжних дротиків прикріпив до обох кінців штабки. По цілогодинній напруженій праці пилка була готова і Панталаха глянув на своє діло з виразом неописаної гордости й радости. Отсей маленький, на швидку склемежений, безформний предметець мав стати ся для нього ключем до свободи. О, колиб лише сим разом іще видобути ся звідси! Тепер

уже нї за що в сьвіті його не зловлять! Тепер він має запевнені такі дороги та схованки, що все піде добре. Коби тілько на волю!

Скоро пилка була готова, кинув оком по казнї, міркуючи, кудиб то сховати її. А нуж ключник вечером перед замкненем дверей захоче зробити в казнї ревізию, як се трапляло ся досить часто! Всьміхнув ся побачивши на примурку під вікном пів бохонця хліба, власність Прокопа. Блаженний той дурень, що не здужав за день з'їсти навіть бохонка хліба! І він узяв хліб із примурка і почав уважно з усіх боків обзирати його.

— Се мій хліб! — несъміло запищав Прокіп.

— Мовчи, осле! Аджеж не з'їм тобі хліба! — мовив остро Панталаха, розкроїв хліб півперек через мякушку, не краючи шкірки, віткнув у розкрій свою пилку, а потім стиснув хліб так, що дивлячись з далека ніхто не був би доглянув, що хліб був надросний таким робом.

— Бачиш, що я чиню? — запитав Панталаха Прокопа, що пожирав очима кождий його рух.

— Бачу, — шепнув той.

— А знаєш, що ти маєш робити?

— Не знаю.

— Скілько разів маю повторяти тобі се?
— гаркнув притишено але сердито Панталаха.
— Маєш мовчати, чуєш?
— Чую! Буду мовчати!

По кількох хвилях війшов ключник з лямпою в одній, а звязкою ключів у другій руці, оглянув довкола піч, тапчани, місце по під тапчанами, примурок під вікном, заглянув у гору до вікна, на стелю, ще раз окинув очима поміст і побажавши арештантам доброї ночі почав коло дверей бряжчати ключами та скрепінцати замками й колодками, замикаючи їх на два спусти. А Панталаха по його віході всьміхнув ся радісно, потер руки і скочив до примурка, щоб переконати ся, чи досить іще лишилось йому від учора масла, доконче потрібного для смаровання пилки, щоб тим способом менше чутним учинити її скрегіт та писк. Спасибі Богу, масла було аж за надто! Все складає ся корисно.

— А тепер, Прокопе, підемо спати! — мовив по хвилі Панталаха. — І памятай собі, що я тобі наказував. Маєш мені всю ніч спати як забитий. Аби тут ясні громи били, то ти не повинен чути нічогісінько. Чи може будеш іще що істи?

— А можу істи?

— Можеш.

— А... а... адже ж там у моїм хлібі ваше ключове зілє. А нуж з'їм його й трісну? — мовив

Прокіп з виразом невдаваної тривоги на своїм дитячім лиці.

— Тьфу! — скрикнув Панталаха. — Адже ж ти не з зеліза. То лише зелізо тріскає від того зія. Чекай, я зараз вийму. На, тепер можеш істи спокійно.

Поки Прокіп їв, помалу гризучи хліб і жвуччи його немічними вилицями, Панталаха не роздягаючи ся кинув ся на свій тапчан, щоб проспати ся пару годин і набрати сил до праці, яка дожидала його. Швидко потім наївши ся заснув і Прокіп твердим сном.

IV.

Ілько що вибила одинадцята. Ключник Спориш, набалакавши ся до сита з вартовим жовнярем пройшов ся здовж корідора, послухав, чи спокійно сплять арештанти в казнях, а переконавши ся, що все в порядку, знов засів на самім кінці корідора на великій паці і почав дрімати.

На тій самій паці сидів також у глубокій задумі, більше подібній до дрімоти ніж до фільзофічного загубленя, опертий на карабіні вояк. Патроль у тюремнім корідорі належала до найвигіднійших родів військової служби. Заведено її не що давно, перед кількома роками, з нагоди тюремного бунту. Та тепер про бунт у тюремних мурах не було й помишлиня, тим то й не диво, що фірери, коменданти патролі позволяли воякам утомленим вартою на інших стійках, дрімати в корідорі і що патроль у корідорі вважала ся упривілейованим постом або,

як казали вояки, „ласкавим хлібом“. Вояк, поставлений сюди на варту, мав обовязок пройти ся по корідорі пару разів, а потім міг сісти на великий паді під вікном і дрімати в тій позиції, тілько не лягаючи та не випускаючи з рук карабіна.

Чи довго, чи коротко дрімав ключник Спориш, — сього не був съвідім. Йому здавалося, що се не тривало й п'ятьох мінут, хоча на ділі минули добре дві години. Нараз він прохинув ся і зірвав ся на рівні ноги, стукинувшись при тім голосно чобітми о поміст, і протер очі. Що се було? Чи то ві сні, чи наяві він чув якийсь незвичайний шелест, щось немов легкий, ритмічний, хрипливий посвист, ніби журчанє тоненького зубатого колісця якоєсь машини або хропінє якоєсь сонної, але не людської істоти? Гrr, гrr, гrr! Спориш не знат, відки й як долітав до нього той згук, що міг значити, як довго тривав перед його пробудженем. Почував лише якусь неясну тривогу в своєму нутрі. Ось він станув, напруживши слух і перехиливші ся на перед горішньою половиною тіла — слухав. Нічого не чути, ніякого шелесту, ніякого руху.

— Сон мара, Бог віра! — шепнув Спориш і перехрестив ся, а потім як мога найобережнійше, ступаючи на пальцях та силкуючись не робити ніякого стуку своїми важкими чобітми, подав ся здовж корідора. Зупиняв

ся біля дверей кождої казні, нахиляв вухо і слухав. Нічого не чути, крім важкого, рівномірного сапаня сонних арештантів. Десять не десь сей або той хропе, — але сей згук зовсім відмінний від того, що доходив до його слуху від сні. Зупинив ся в половині корідора і стояв довго, з десять мінут, недвижно, мовчики, запираючи в собі дух і дожидаючи, чи не повторить ся таємничий шелест. Але ні, шелест не повторив ся, лише з кута, в якому ключник дрімав перед хвилею, почуло ся нараз голосне, з присвистом хропінє. Се так патролював вояк. Держачи обіруч притиснений до себе карабін він закинув голову в зад, оперівши її о стіну і сплячи твердо, з широко отвореним та до стелі зверненим ротом, хріп мов підрізаний.

— А, так! — промовив Спориш, почуваючи в душі значне вспокоєння, коли до його слуху долетіло отсе хропінє, — так ось відки долітав до мене той шелест! А я дурень подумав уже, що се Бог зна що таке! Тьфу на тебе!

I Спориш повагом, голосно стукаючи чобітами, вернув на своє місце, обернув сонного вояка на бік, так щоб не хріп йому над вухом, а потім чуючи, що його морить сон, сів занов на паку, похилив ся також головою до стіни і шепчуши щось — чи то молитву, чи

лайку тому, хто так не в пору збудив і напохав його, — заснув по кількох мінатах.

І знов минула добра година. Спориш спав твердо, але неспокійно, кидав у сні то руками то ногами, рушав вусами як заспаний пес, якому не дають спокою налазливі мухи, булькотав навіть крізь сон якісь незрозумілі слова, сопів, важко дихав, немов щось дусило його, але не будив ся. Нарешті з очевидною натугою, весь облитий потом прокинувсь і сів на паці.

— Грр, грр, грр! — то був перший згук, що долетів до його слуху.

Оглянув ся на вояка, та сей усе ще спав на боці — ні, вояк не хропе! Протер очі, вщипнув себе в лицє, аж йому слози станули в очах...

— Грр, грр, грр! — чути раз у раз виразнісінько з темної безодні корідора. Се вже не хропінє сонного, ні! Се зовсім інший гомін, більше металевий, більше дразливий для слуху. Що се може бути? Тихесенько спустив ся на поміст, станув без стуку, — гарчанє все чути тай чути. Поступив крок, другий — іще чути. Розлягається ся виразно, пискливо, в прискоренім темпі, лише не знати, з котрої казні. Ще один крок зробив з найбільшою обережністю — а се що? Гарчанє затихло. Тихо як тінь посунув ся ключник здовж корідора від казні до казні, від дверій до дверій, що кілька

кроків поставкуючи, надслухуючи, запираючи в собі дух — тихо і мертво, не чути ані найменшого руху крім рівномірного віддиху сонних арештантів.

Ніби безтілесний дух, з виразом найбільшого напруження на лиці перейшов ключник увесь корідор від кінця до кінця — ніде нічого не чути, всюди сон, усюди супокій.

— Га, то хиба якась нечиста сила кпить собі з мене! — пробуркотів ключник. — Во ймя Отца і Сина і святого Духа, амінь! Згинь, пропадь, проклятий душе!

— Грр, грр, грр! — залунало нараз із глибини корідора — так досадно та виразно, що ключник мало що не впав на місці зомлілій із переполоху. Зблід увесь як труп, але коли по хвилині отятив ся і звернув ся в той бік, гарчане вже затихло і найглубша тиша знов запанувала в темних челюстях корідора.

— В тім щось мусить бути! — промовив півголосом ключник і ще раз розпочав свій обхід від дверій до дверій, надслухуючи, ловлячи ухом та розріжнюючи кождий найменший шемріт. О розпуко! Знов не міг почути анічогісінько підозреного. Та про те не тратив надії, йшов чим раз даліше, а дійшовши до кінця корідора, вернув назад, зупинив ся біля одної з середніх келій і довго так стояв недвижний, напружений, чи не почуеть ся знов загадкове гарчане. Та ні, не чути нічого!

Про дальший сон не було вже ані думки — навпаки, ключник робив собі гіркі докори, що за першим разом дав себе ошукати тій нїби то тишині і хто зна чи не прогавив яку відповідну хвилю. Ануж там готовується знов який бунт? Ануж там у якій келії один із тих страшних злочинців замкнених тут дусить, ріже, мордує другого, а нещасна жертва в ряди годи захарчить під його руками? Ні, гарчала, тай перестала, а тепер уже за пізно!

Та про те ключник чекав, надслушував дальнє. Кілька разів йому здавалося, що знов чує те саме гарчане. Він увесь тримтів від якоїсь невиясненої тривоги, але потім переконувався, що се була омана його слуху, надмірно роздразненого довгим напруженем. В такім стані кождий найменший шелест, хропінє сонного арештanta, рух миши, що перебігала півперек корідора, припадковий стук деревляника, зіпхненого ногою сонного арештanta з тапчана на поміст, — кождий із тих звичайних шелестів та згуків тюрми, в якої мурах спить півтора тисячі людей і до яких він від давна мав нагоду привикнути, тепер видавався йому якимсь громовим гуркотом, у кождім чулися йому то кроки страшних убійників, що закрадаються тікати з вязниці, то притишена праця коло виломлювання крат або барикадовання тюремних келій.

Були хвилі, в яких бідний ключник майже напевно дожидав, що в найближшій секунді ціла вязниця рикне страшеним вереском, залунає ломіт та лускіт валених мурів, гук вистрілів, град проклять і лайок і все те, ціле пекло страховищ, упаде на його бідну голову, на його відвічальність. Але минала хвиля за хвилею, вязниця дрімала спокійно в обіймах нічної темноти, лише лямпи серед навислих сутінків корідора моргали полохливо, а на супротилежнім кінці, на паці чути було здорове, правильне сапане вояка, що спав у сидючій поставі, опертий плечима о мур а руками о карабін, на якого люфі опер також своє підборідє.

— Чиж малоб усе те мені причути ся? Мав би то бути сон? — запитував сам себе ключник по довгій, даремній дожиданці, і вже хотів свою звичайною важкою ходою рушити до паки, коли в тім мов грім із ясного неба, осьтут за його плечима, в одній із центральних келій розляг ся справді страшений, оглушливий гуркіт, немов би на зелізний поміст падав град величезного каміння. Ключник застив на місці, задеревів і не міг ворухнути ся. Хвилю було тихо мов у могилі, а потім залунав другий стук, немов би великим зелізним кітлом ударено о дерево і при тім брязкотано кайданами.

— Дух святий зі мною! — скрикнув ключник і перехрестив ся. Сим разом се вже не був сон, не був привид, бо й вояк на паці прокинув ся і вже стояв випростуваний з карабіном на „презентірт“, хоча не тямлячи, що з ним діє ся і з зажмуреними очима, які кілька хвиль на дармо силкував ся відчинити. Що духу обернув ся ключник, щоб дійти, відки походять ті дивовижні гуркоти, і в тій самій хвилині все йому вияснило ся.

— Се Панталаха! — скрикнув і вдарив себе долонею по чолі. — Се той проклятий злодюга знов якусь штуку придумав.

І не дожидаючи вже нічого більше ключник кинув ся до казні, в якій був замкнений Панталаха. По дорозі вхопив одну з тих ліхтарень, що висіли на кілочках здовж стін корідора і мов миши моргали в пітьмі підсліпуватими очима. З лускотом відімкнув двері і влетів до казні. Незвичайний вид явивсь його очам. На серед казні лежав перевернений до гори сподом верхняк зелізної печі, заокруглений мов великий казан. Обік нього клячав дурний Прокіп, держачи в кождій руці по кусневи зелізного обруча, яким піч була окована в суставах. Долішня половина печі була відкрита і позівала темною, отвертою пащевкою. Панталахи не було в казні. Ключник оставпів.

— А ти драбе що тут робиш? — ревнув він до Прокопа.

— Я... я... я, — пробулькотав Прокіп ви-
балувши на нього свої великі, здивовані очі,
широко роззявивши рота, немов би хотів щось
сказати. Та в тій хвилі пригадав собі остру
заборону Панталахи і сказав коротко:

— Я не знаю.

— Як то не знаєш? А звідки ж узялось
отсе? — Ключник ногою показав на зелізні
предмети, розкинені по помості.

— Я не знаю, — відповів Прокіп.

— А де Панталаха?

— Я не знаю, — була все однакова від-
повідь.

— Брешеш, драбе! — гrimнув ключник.

— Ти мусів бачити, де він подівся.

— Ні, я не бачив. Я спав.

— Спав? А щож робиш ось тут на серед
казні?

— Я... я хочу спати, — відповів Прокіп
і вставши ліниво ляг на своїм тапчані й за-
жмурив очі.

Ключник був близький одуру. Мало хи-
бло, а був би кинувся на Прокопа і дав би
йому в повній горячости покоштувати сили йо-
го пястуків та твердости ключів, яких цілий
жмут держав у руці. Але по хвилі охолов.
Що говорити з дурнем? І що він може знати?
Аджеж Панталаха, збираючись утікати, чайже
не говорив йому, куди й як думав виломлю-
ватись. А при тім що тут було довго мірку-

вати? Розрізана і розбита піч виразно показувала одну одиноку дорогу, якою міг утекти Панталаха. Дверді від печі виходили на корідор і були защеплені з надвору. Очевидне діло, значить, туди він не міг видобути ся на волю. З печі мусів улізти до комина, а комином відррапати ся на дах. Певна річ, із даху двоповерхового будинка злізти в низ, а до того ще на вулицю, була не легка штука, але такий шалено відважний, зручний і богатий на всякі вигадки злодій як Панталаха чого тільки не докаже! То й ключник від разу догадав ся, що йому робити. Заким вискочив із казні, глипнув іще на постіль Панталахи — простирава не було. Зирнув і на Прокопову постіль — простирава також і місце застило.

— О, то хитрий пташок! — буркнув ключник. — Треба поспішати, щоб нам не вилетів до разу.

І ключник духом вискочив із казні, замкнув її на колодку, а потім полетів до вояцкої вартівні, що була зараз при вході тюремного будинка в партері на право. Крім діжурного капраля всі вояки спали преспокійно на причах.

— Патроль! Арештант утік! — закричав ключник стаючи в отворених дверех.

На той крик усі вояки посхапувались і похапали за оружє.

— Куди втік? — спокійно запитав капраль.

— Комином на дах.

— А давно?

— Ні, не давно, може перед десятьма мінутами.

— Ну, то се нічого, буде наш, — мовив капраль і обертаючись до вояків крикнув остро:

— Wache, habt acht!

Вояки вже стояли воружені в двох рядах.

— Половина піде сходами на дах за паном ключником, а я з другою половиною на подвіре. Коли ще не втік із даху, або коли не полетів як ворона, то тепер певно не втече.
Vorwärts, marsch!

V.

Ключник міркував зовсім вірно. Панталаха, порохрізувавши штаби, що оперізували піч, у найбільшій тихоти здійняв верхню половину печі та поклав її на помості, потім уліз до печі, з печі до комина, а комином без особливої натуги відррапав ся на сам верх. Та тут наскочив на несподівану перешкоду. Комин був прикритий з верха муріваним дашком, опертим па чотирьох сторчаком поставлених цеглах. Щоб вилісти на дах, треба було доконче виняти одну таку цеглу. Панталаха зробив се як найобережнійше, пильнуючи, щоб ані шматочок тинку не впав комином у низ. Здавало ся, що дашок може якийсь час стояти й на трьох цеглах. Узисканим отвором Панталаха виліз із комина, та се була штука дуже не легка. Вхопившись обома руками за ріг комина, він помаленьку витягав ноги з се-

редини. Вже був майже готов, коли в тім знецінка зачепив пятою о одну з трьох цегол, що ще підпирали дашок. Порушені цегла випала і коминовий дашок з глухим лускотом упав у низ до середини комина. Се був той пекельний гуркіт, що так переполошив ключника. Та він збудив у казні й Прокопа. Сей скопив ся від разу на рівні ноги, безтакно кинув ся на середину казні і спотикнувшись на поставленій там зелізний верхняк печі перевернув його й сам упав на нього, а при тім ухопившись руками Панталашиного тапчана, зіпхнув із нього по складані там шматки зелізної штаби, що нею була оперезана піч і яку Панталаха перепилувавши в трьох чи чотирьох місцях, обережненько по складав тут у гарнім порядку. Се й наробило того брязкоту, що зрадив ключникови місце, відки йшли всі ті нічні згуки та гrimoti.

— Пропав я! — мовив Панталаха, стоячи біля комина і слухаючи гуркоту в низ звалих цегол. У його голосі була лише глуха резигнація — нічого більше, ані жалю, ані трівоги. Навпаки! Зараз у найближшій хвилі в його душі блисла нова думка. Коло комина він у досьвітнім сутінку побачив коминарську мітлу на довгім тростиновім держаку, звиненім у колесо.

— Се може мені приdatи ся! — блиснуло в його голові, і не думаючи довше він кинув

мітлу з даху на вулицю. Його невтомима уява вже малювала йому, як він, весь обмазаний саджею, з коменарською мітлою почерез плечі буде съміло в півсумерку чимчикувати вулицею, ніби коминарь до роботи, і так безпечно зайде до першої звісної йому криївки. І вже підбадьорений сею думкою він не стояв на місці. Зрадливий лускіт не зломав його енергії, не спаралізував сили волі, не змінив наміру.

— Тепер або ніколи! — скрикнув з дикою рішучістю і кинувся бігцем здовж даху аж до того місця, де офіцина сліпим „огневим муром“ виходила на одну з бічних, глухих вуличок. Се була одинока дорога до свободи, хоча, ніде правди діти, дорога дуже стрімка та небезпечна. Та про те Панталаха не завагався ані на хвилю. По легкім спохові бляшаного даху збіг на сам крайочок, щоб побачити, де прибита труба, що веде в низ від ринви. Знайшовши її він у тім місці приляг плацом на дасі лицем у низ і зміряв очима, як далеко йшла та труба від муру, що в тім місці опоясував тюремне подвіре та замикав його від вільного сьвіта. Прокляте! Ринва була віддалена від муру майже на два сяжні! Але Панталаха знов, що трохи понизше вікон першого поверха здовж усього будинка йшов широкий ґзимс. Тим ґзимсом можна буде від ринви перейти на мур, а з муру вже якось видобути ся на вулицю. Щоб не мусів скакати з нього,

Панталаха захопив із казні два простирадла, на яких можна буде вигідно спустити ся в низ із високого муру. І не вагуючи ся довго, не трятачи ані хвилі часу Панталаха перехрестився і обернувши ся лицем до даху вихилив ноги над розляною двоповерховою безоднею і почав помалу, обережно зсувати ся в неї, зависаючи цілим тілом у повітрі. Ані тіни непевності не було в жаднім його русі; ані разу він не затремтів; здавало ся, що се люнатик, який ані крихти не почував величезної небезпеки свого положення.

Та нараз він зупинивсь, опертий ліктями о ринву, а обома руками мов кліщами держачись вузеньких берегів цинкової бляхи там, де один ії аркуш був злучений з другим. Нижня частина його тіла свободно висіла вже в повітрі. Що се таке було? Чи йому причуло ся, чи він і справді почув ось-ось під собою, на гориці стук численних кроків і помішані, грубі людські голоси? Малаж би се бути погоня? Панталаха задеревів на хвилю, але швидко віднайшов свою рішучість. Заким знайдуть драбину, заким влізуть у віконце і видрапають ся на дах, то його вже не буде. Чорта з'їдять, заким побачуть його! А, значить, як мога швидше в низ! Коби лише дістати ся на ринву! Там уже все якось піде. Та в тій самій хвилі йому вдалось, немов хтось здоровим ударом палкою в голову відбирає йому всю силу й при-

томність. В ухах йому зашуміло, перед очима забігали темні плями. Там у низу на подвір'ю чути було стукіт не менше численних кроків, шум голосів, швидку біганину та гомін. Нарешті саме під собою він почув зловіщий, радісний крик вояка :

— Ось він ! Ось він ! Бачите, он там, з даху звисив ся, хоче спускати ся по ринві !

— Ось він, ось він, ось він ! — кликало чим раз більше голосів у низу.

— Стій там, ані не руш ся ! — крикнув грімким голосом до Панталахи капраль.

— Думаєш, — відповів йому так само Панталаха, — що мені тут так легко стояти, як тобі там на землі, дурню один !

Значить, усьо пропало ! Тепер уже ані думати про втеку, коли ті там у низу похопились та побачили його. Аж тепер затремтів Панталаха, не зо страху перед тим, що його жде за втеку, але з жалю за знівеченим зусиллем, що так гарно почалось, а так по дурному кінчить ся. Якась сліча лютість почала клубити ся в його душі ; перший раз почув утому в суставах, почув, що руки його трясуть ся, що ось-ось висмикнеть ся йому з пальців та слаба підпора, якої вони держать ся, і що його тіло звішене в повітрі grimne в низ на подвіре на камяний поміст. Щось немов клущами стисло його за серце, але й сим разом він не стратив притомності. Добуваючи остан-

ПАНТАЛАХА.

4

ніх сил, опираючись ліктями о ринву, він почав звільна підтягати в гору звішене з даху тіло, поки не станув у ринві колінами. Тепер уже був безпечний, упасті не міг так легко. Та власне в тій хвилі відчинило ся неподалік вікно від тюремного піддаша, з нього блиснуло світло ліхтарень, а в тім світлі замиготіли люфи карабінів і показала ся на сам перед вусата голова ключника Спориша. Він в тій хвилі побачив Панталаху, що сидів на почіпки на крайочку даху. Панталасі вдалось навіть, що чує шепіт молитви, якою та „гінча собака“ дякує Богу за те, що їй таки вдалось винюхати та догонити арештата.

— Пес, пес! — шептав сам до себе Панталаха, і сліпа злість іще сильнійше почала приливати та клубити ся в його грудях.

— Панталах! — крикнув майже благальним голосом ключник, виласячи віконцем на дах і простягаючи руки до Панталахи, — бій ся Бога, чоловіче, що ти робиш? Чи не можеш уже спокійно відсидіти тої решти декрету?

— А вжеж не можу, коли тікаю! — відбуркнув понуро Панталаха.

— І що ти собі думаєш з тим утіканем? Одинацять раз уже ти пробував щастя сею дорогою, і все тобі не вдає ся. Час би вже мати розум.

— Слухай, пане ключнику, — мовив Панталаха, все ще на крайочку даху, але підвішивши ся на коліна. — Бачив ти коли, як хлопці

на сильце зловлять жовтогрудку, принесуть її до хати й пустять? Що вона робить? Летить що має сили до вікна і грим грудьми до шибки. Що вона тому винна, що шибка твердша від її грудий? Упаде майже без духа, полежить, відпочине, але скоро лише прийде троха до себе, зараз зриває ся на ново, облетить довкола хату тай знов грим до вікна. І так раз за разом, поки або сама не згине, або шибки не вибе. Знаєш що, пане ключнику! Піди лише та скажи тій жовтогрудці своє премудре слово час би вже раз мати розум!

— Алеж змилуй ся ти надімною, чоловіче, — скрикнув майже до болю зворушений ключник. — Хибаж я се від себе? Чиж я би не рад, аби кождому було добре на сьвіті? Але що я пораджу? Служба не свій брат. Коли чоловік раз запряг ся, то мусить тягти.

— Скажи краще: Коли раз наняв ся за пса, то мушу бути псом від ніг до голови. Йди, йди, знаю я тебе! Я думав, що ти хоч у песій службі, а таки не перестав бути чоловіком. Але тепер бачу, що на тобі не лише песь ліберія, але що в тобі також песь серце!

Тимчасом з вікна слідом за ключником вилізло ще п'ять вояків із карабінами. Не маючи між собою ніякого коменданта крім ключника вони стояли на дасі мовчки й побоюючись, щоб у своїх тяжких чоботях не похованути ся по гладкім, споховастім бляшанім дасі.

— Ну, Панталахо, — мовив ключник, не зважаючи на його балаканє, — що там нам перечити ся, ходімо відси!

— Йдіть собі про мене хоч і до чорта всі враз! — сердито крикнув Панталаха, — мені й тут добре.

— Що? Аджеж не думаєш хиба, що ще здужаєш утекти?

— Що я думаю, се вже моя річ, але се тобі кажу, що відси не рушу ся. Тут мені добре.

— Чи ти здурів, чоловіче, чи що тобі таке? — крикнув ключник, виведений із терпцю сим безглуздим і безцільним упором, — але щож ти тут будеш робити на дасі?

— Вже я знаю, що буду робити, — відповів Панталаха.

— Ну, ну, не роби дурниць! — обізвався поважно, спокійно й рішучо ключник, — ходи сюди, підемо до казні! Вже я вставлю ся за тобою перед директором, щоб тебе за се не карали надто остро.

Сей аргумент, що мав заохотити Панталаху до піддання та уступленя з небезпечного становища на крайочку даху, впливув на нього як раз противно. Згадка про кару, яка без огляду на те, чи мала, чи велика — неминуче ждала на нього за вчинок сеї ночі, разом з думкою про таку соромну невдачу була для

Панталахи тим, чим острога для сполошеного коня.

— Чорта з'їси, старий псе! — крикнув попадаючи в злість. — Чорта з'їси, заким мене побачиш у своїй проклятій казні.

— Алеж Панталахо, бій ся Бога, що ти говориш! Отям ся, вспокій ся! Ходи до нас!

— Ні, ходи ти до мене! — кричав Панталаха встаючи на ноги і випростовуючись, так що вояки розставлені в низу аж очі по-зажмурювали зо страху, думаючи, що сей божевільний ось-ось утратить рівновагу і впаде в низ коміть головою. — Хочеш мене мати, то ходи сюди! На, бери мене! Стрібуй!

І Панталаха простягнув руки до ключника, не роблячи ані кроку на перед.

— Ну, і щож, — мовив простодушно ключник, — коли сього хочеш доконче, то добре, піду до тебе. Не думай, що злякаю ся.

І ключник справді з цілім супокоєм і рішучістю поступив пару кроків наперед по дасі в напрямі до Панталахи. Та в тій хвилі вояки зупинили його.

— Ні, пане, — мовив один із них. — Чи не бачите, що се чистий безум? По що вам нещастя? Позвольте лише нам, ми його зараз зловимо як пса на зашморг.

— Ага, прецінь ти злякав ся, стара собако! — кричав Панталаха до ключника, ба-

чучи, що сей не йде до нього. Слів вояка, вимовлених пошепки, він не міг зрозуміти.

— Панталах, — мовив ключник, — іще раз тебе прошу, Богом съятим заклинаю, не роби дурниць! Ходи!

— Піду, як мене відси поведете або понесете, — з диким завзятем говорив Панталах.

— Ну, що там за торги такі? — кричав з низу капраль. — Чому не берете його?

— Коли не хоче дати ся добровільно! — крикнув один вояк.

— Але ми зараз будемо мати його в руках, — додав другий.

— Дідька лисого, не мене! — відкрикнув Панталаха.

Тимчасом один із вояків, звинний як білиця Гуцул, вернув по драбині на піддаші і приніс відтам довгий і міцний шнур, на якім розвішувано до сушеня випране арештанське шматє. Сей шнур вояки зложили в зашморг подібний до того, яким ловлять коней у полонині, і по короткій нараді почали розходити ся по дасі, з ріжних боків півколесом з далека обступаючи Панталаху. Вчинили се головно в тій цілі, щоб розірвати його увагу, щоб не міг знати, відки впаде на нього фатальний зашморг. А сам шнур передано одному найсильнійшому й найзрученішому воякові, який ішов по дасі, держачи його на поготові, але так скрито, що навіть соколине око Панталахи

в сутіни не могло добачити засідки. Він зінав лише, що щось воно йому грозить і що той маневр вояків має метою обскочити та захопити його особу. Хоча на своїм небезпечнім становищі він чув себе нетикальним, то все таки се маневроване вояків іще дужше розлютило його.

— Ну, щож, ти старий псе! — кричав він до ключника, — не йдеш сам до мене, але думаєш зловити мене якимось підступом? Богом тобі присягаю ся, що пуста твоя робота. Краще дайте мені спокій і йдіть собі геть відсі, коли не хочете дійти зо мною до якого нещастя.

— Алеж Панталахо, — вговорював його ключник, — адже ж ти розумний чоловік, не дитина, і знаєш, що се не може так бути, що ми не можемо вернути без тебе. Краще піддайся добровільно.

— А коли мені не хоче ся! Коли підете відсі геть і тамтим у низу велите віддалити ся, то я може ще надумаю ся й верну, а як ні, то ні.

— Чи ти збожеволів, Панталахо! — скривнув ключник, не на жарт обурений тою безличністю арештанта, що сам завинив і ще сьміє ставити якісь умови. Та в тій хвилі вояк уоружений зашморгом, наблизивши ся до Панталахи на кілька кроків, станув і блискавичним рухом закинув на нього шнур.

— Га! — ревнув Панталаха, та більше не міг крикнути нічого. Зашморг ухопив його за шию і вояк другим прудким рухом затягнув вузол і стиснув йому горло так, що Панталасі від разу сперло дух у груди.

— Пусти! — хрипів він до вояка, хапаючи обома руками за шнур і силкуючи ся звільнити поперед усього зашморг на шиї.

— До мене! До мене! Держіть! — кричав вояк, широко розставивши ноги і ховзаючись по дасі.

Та заким вояки здужали прискочiti і вхопити своєго товариша, вже Панталаха що сили торgnув за шнур, вояк стратив рівновагу і покотив ся по спохові даху. Рівночасно стратив рівновагу й Панталаха, і оба супірники з одним проразливим окриком злетіли з даху і гrimнули на подвір'є. Панталаха впав лицем до помоста і розтріскавши собі голову від разу став небіжчиком. Натомісъ вояк упавши боком на його тіло, крім вивихнення лівої руки та значного перестраху не поніс ніякого ушкодження.

— Во імя Отца і Сина і святого Духа — булькотів він устаючи та стогнуучи, — а то злодюга!

Хоч і як не до съміху було воякам установленим рядом на подвірю, съвідкам тої сцени на високім дасі та в повітрі, то все таки деякі нехотя зареготали ся з первового передра-

зненя, почувши ті слова своєго товариша, майже чудом уратованого від смерти. А коли переконалися, що йому майже зовсім нічого не сталося, запанувала в іх крузі велика радість, а капраль обіцяв уратованому неминучу похвалу за такий сьмілий учинок. На трупа Панталахи ніхто не звертав уваги. Що значив якийсь там злодюга? І так іх за богато на сьвіті. Туди йому й дорога! Лиш уратований вояк, не можучи ще отямини ся зо страху, прискочив до скровавленого трупа і копаючи його раз по раз люто чобітьми в бік, у груди то в плечі кричав за кождим разом:

— А ти злодюго! А ти розбійнику! На маєш! маєш! маєш! Щоб знов, як утікати другий раз!

Тимчасом увесь кримінал був заалармований звісткою про втеку Панталахи і про страшний випадок на дасі. Довкола трупа Шанталахи зібралися стражники, вояки, навіть не мале число арештантів із тих, що мали привілей свободно ходити по подвірю. Прийшов нарешті й директор, киваючи головою та розводячи руками.

— Но, Панталляха, — мовив він зупинивши ся над окровавленим, теплим іще трупом, — відіш, чого-с се доробіль! Я ті повідалъ: сед тіхо! Я то пророковалъ, же се с тебеу зле

скончі. А ти заєдно своє! Маш тепер, я ті тему не вінен!

Прийшов на кінці, злізши з даху, також ключник Спориш, блідий, холодний і безтямний, і довго, довго вдивляв ся в кроваве, до непізнання розторощене лицез Панталахи. На тому лиці лиш очі, обдерти з повік, величезні й непорушні, бачилось, гляділи на нього з виразом безмежного страху і якогось страшенної, кровавого докору. В його вухах раз у раз іще гучали сердиті слова Панталахи: „Я думав, що хоч у песьї службі, та таки не перестав бути чоловіком. Але тепер бачу, що на тобі не лише песья ліберія, але в тобі також песьє серце!“ І бідний ключник затремтів усім тілом. Кілька разів силкував ся відвернути очі від страшенної виду того лиця, але не міг. Щось немов приковувало його до того трупа, до тих страшних очей. Аж коли на розказ директора два арештанти взяли трупа на носилки і понесли до тюремної трупарні, минула ся й змора, що дусила Спориша і він зітхнувши глубоко та перехрестивши ся пішов до своєї служби.

VI.

Першим завданем тої служби було: вислідити, яким способом доконав Панталаха тої своєї остатньої втеки. Директор поспішив до трупарні, щоб бути присутнім при роздяганю трупа, а ключника післав зробити ревізию в казні.

Був імлистий і понурий ранок, у казні було ще майже зовсім темно. Та про те Прокіп по відході ключника не лягав уже спати, але сівши на серед казні бавив ся дзвонячи порізаними кусниками штаби о верхняк печі, що лежав перед ним обернений до гори криками. Нараз пригадав собі щось, кинув шматки штаби і схопивши ся з помоста пlesнув у долоні та кинув ся до своєї постелі, застромив руку під тверду соломяну подушку, подібну до грубої, чотирогранної паляниці, і почав пильно нишпорити під нею. Як же врадував ся, коли

під подушкою справді знайшов обі половинки розрізаного і випорожненого срібного ринського, що їх положив там для нього Панталаха! Аж підскочив з радості, а його вибалущені очі заіскрились як у кота. Сів на тапчані і почав дзвонити тими блискучими цяцьками одною о другу, пускав їх щоб катуляли ся по помості і як дитина плескав у долоні, коли срібні плитки описували по дошці гарні слімаковаті закрути та колісця.

Бавив ся так досить довго, та нарешті його занудила одностайність тої забави, а жолудок почав допоминати ся своєго права. Була вже осьма; арештантам по інших казнях роздавали сніданє — рідку горохову зупу. Покинувши оба срібні кружечки на тапчані Прокіп притулив лице до візитирки і надслухував, чи швидко кухарі наблизять ся до нього. Знав бідолаха, що йому його порцію дають звичайно на самім остатку, коли зупи в кітлі вже давно не стало і кухарі другий раз уже піділляли теплою водою гущу з недоварених горошин та лушпини, що була на дні, і розбовтали се при помочі великого мідяного черпака. Правда, поки в казні жив Панталаха, подавали сюди сніданє та обід на сам перед; арештанти дбали про своєго майстра, додгожували йому, то вже розуміється ся, що дурний Прокіп при сьому мав ся добре. Але бідний ідіот мав коротку пам'ять, забув, що Пан-

талахи вже нема в казні, не знат і не цікавий був знати, що стало ся з ним; почував лише голод та нетерплячку, чому се не приносять сніданя?

Хвілю стояв тихо притулений до дверей і слухав; далі почав хрупотіти зубами і гарчали як пес, чуючи, що арештанти, розносячи сніданє, не кваплять ся до яного і розмовляють щось голосно на корідорі. Нарешті що сили почав гримати пястуками й ногами о двері. Якийсь час ніхто не озивав ся і не приходив, от тим то Прокіп не переставав гримати до дверей чим раз сильнійше. Та нараз забряжчала колодка, заскрготовав замок, застукали зелізні ретязі при дверех казні, і Прокіп мов опечений відскочив від дверей. Вони відчинили ся і війшов ключник Спориш у товаристві ще одного дозорця.

— Чого гримаєш? — суворо запитав Прокопа Спориш.

— Я... я... ні — відповів Прокіп кулячи ся, ніби для одержання ударів. — Я... я... сплю.

— Спиш? А хтож так до дверей гуркоче?

— Та бо я... я хочу їсти.

— А наїв ся-б ти смоли горячої, тумане! — крикнув другий дозорець. — Повісити тебе варто, а не їсти тобі дати. А не міг ти в ночі отак загримати до дверей, заким той злодій штаби на печі поперерізував?

Спориш тимчасом кинув оком по казні і в першій хвилі побачив два срібні кружечки, покинені на Прокоповім тапчані. Вхопив їх, оглянув і весь задеревів; від разу пізнав половинки того самого срібного ринського, який він учора дав Панталасі, від разу догадався звязку цього ринського з утекою Панталахи.

— А се що? — запитав Прокопа, показуючи йому кружечки.

— Се мое! — крикнув плаксиво Прокіп і простягнув руки до близкучих цяньок. — Віддайте мені, се мое!

— Твоє? А відки ти маєш се? Хто тобі се дав?

Прокіп став широко розлявивши рота, не знати, що відповісти на се питанє. Пригадав собі острій заказ Панталахи і тремтів при самій думці про те, що сей „нанашко“ може виконати свою страшну погрозу, значить, може якимось чудом винести його з отсіх мурів і занести до дому родичів, де його били, поштуркували та морили голодом і де йому було далеко гірше, ніж тут у криміналі.

— Говори, хто тобі се дав! — крикнув йому над самим вухом дозорець і скріпив своє питанє сильним бухняком, виміреним у Прокопові плечі.

— Йой-йой-йой! — запищав Прокіп, скультив ся як уперед і закрив лице руками.

— Ну, скажи, скажи, хто тобі се дав, — мовив лагідно Спориш, знаючи, що строгістю від цього ідіота нічого не дібє ся. — Скажи, не бій ся, нічого тобі за се не буде.

— Ага, не буде? — хлипаючи промовив Прокіп.

— Я-ж тобі говорю, що тебе навіть пальцем не торкну ся.

— Е, ви, я вас не бою ся, — мовив ідіот осьміливши ласкавістю Спориша.

— Ну, а когож ти боїш ся?

— Панталахи.

— Панталахи? А щож він може зробити тобі?

— Візьме мене звідси і занесе до тата.

Оба дозорці розсміялися на такий доказ.

— Га, га, га! Чи бачив хто, чого сей дурень боїть ся! — мовив дозорець. — То інший утікає звідси, щоб дістати ся до дому, а сей боїть ся, щоб його хто не викрав із криміналу та не заніс до дому.

Але Спориш промовив поважно:

— Ну, ну, не бій ся, дурний, Панталаха вже тобі не зробить нічого.

— Ага, не зробить? А ви по чім знаєте, що не зробить? — мовив Прокіп обтираючи слізи рукавом.

— Бо його вже нема на сьвіті.

— А деж він?

— У трупарні.

— А він там що робить?

— Що має робити, лежить. Хиба не знаєш, що виав із даху і забив ся на смерть?

— Е, а може він іще й з трупарні втече?

Знов засьміяли ся дозорці над дурнотою Прокопа, але Спориш зізнав, що з ідіотом треба говорити його мовою, і мовив далі поважно:

— Не бій ся, звідтам уже не втече. Ще сьогодні прийдуть дохторі, відріжуть йому голову, руки, ноги, ну, а без них то як же він утече?

Прокіп витріщив очі на ключника, мов не міг зразу няти йому віри, а нарешті захи хотав ся голосно.

— Гі, гі, гі! Будуть різати Панталаху як кабана! І живіт йому розпорють?

— І живіт розпорють.

— Гі, гі, гі! А мене пустять подивити ся?

— А вжеж, а вжеж! Я сам тебе поведу. Лише скажи мені, хто тобі дав отсе?

Прокіп немов засоромлений похилив лице до землі і закрив очі рукавом.

— Я... я не знаю.

— Говори до дурня! — скрикнув дозорець, виведений із терпцю тим глупим упором.

— Чому ж не скажеш від разу, що Панталаха?

— Ну, скажи, скажи! — мовив Спориш.

— Панталаха дав, правда?

— Панталаха.

— Ну, так, то добре. А за що він дав тобі се?

— За що? За нї за що. За те, щоб я спав у ночі.

— Ага! А не казав тобі, щоб ти нікому нічого не говорив?

— Казав.

— А не казав тобі, відки він дістав сю забавку?

— Казав.

— А відки? — запитав цікаво ключник. Він тримтів при самій думці, що Панталаха міг сказати отсьому дурневи, що дістав того ринського від Спориша. — Ну відки він дістав її?

— Від сьятого Миколая.

— Що? Від сьятого Миколая?

— Ну, так, — мовив осьмілений Прокіп.

— Сьятий Миколай прийшов до нього і мовить: „Не плач, Панталахо! Били тебе пани за те, що ти втікав. Маєш ось тут ключове зіле, воно тобі всі замки відчинить, і ти знов утечеш“. А Панталаха прийшов до казні дуже веселий. На сам перед хотів мене з'сти, а потім розколов се на дві половинки і видобув відтам ключове зіле.

— Якеж то було зіле?

— О, гарне! Таке синеньке, а тоненьке, а довге, довге. Тут у тім лежало скручене. А потім Панталаха мовить до мене: „Дам тобі

ПАНТАЛАХА.

се, але щоб ти вночі спав; нехай тут і громи бути, не съміш пробудити ся. І щоб ти не знати що чув або бачив, то не съміш чути ані бачити нічогісінько“.

Спориш відітхнув свободнійше. Очевидне діло, Панталаха не зрадив його перед Прокопом. Дурень нічого не знати про те, що се він дав злодіви того ринського, значить, можна буде вийти чистим із сеї поганої історії. Бідний ключник аж дебелів, скілько разів подумав, що як би не обачність Панталахи та не тумановатість Прокопа, то історія з тим ринським могла-б була навести на нього велику біду, втрату служби а може навіть і кримінал. З облекшеним серцем випитував отже Прокопа далі, що робив Панталаха вечером, що робив уночі, як утікав. Та швидко показало ся, що Прокіп дуже мало знати про се все.

— Вечером нанашко Панталаха скакав на одній нозі, потім поліз під тапчан і знайшов там щось, потім лазив на вікно, потім майстрував щось, потім краяв мій хліб, але не їв, а потім... потім я заснув і не чув уже нічого більше.

— Ну, а не мовив тобі Панталаха, — запитав Прокопа другий дозорець — який то святий Миколай дав йому те ключове зілє?

— Який святий Миколай? — повторив дивуючись Прокіп і витріщив очі. — Святий

Миколай, то що в церкві на образі намальованій..

- Ну, а відки він узяв ся тут ?
- Сього не знаю. Прийшов.
- А коли-ж то він дав се Панталасі ?
- Як його вибили, тоді йому дав.
- А не мовив тобі Панталаха, як виглядав той святий Миколай ?
- Не мовив нічого.

Ясне діло: від Прокопа годі було дізнати ся щось більше. Почали дозорці ревідувати казню, перетрясати сінники, заглядати до кождої шпарки, до кожної щілинки, і справді їм удалось повіднаходити богато всяких металевих предметів: бляшок, дротиків, штабок, шматочків міди і т. і. Але нічого такого, що моглоб навести на який дальший слід. Усі від давна знали, що Панталаха не лише працює в шлюкарській „лябарторні“, але також у казні виробляє ріжні предмети, то й ніколи не забирають у нього при ревізіях дрібних та нешкідливих предметів, так що й тепер дозорці не здивували ся, познаходивши їх стілько в його скованках.

Утомивши ся безплодною шуканіною вже забирали ся до виходу, коли в тім Прокіп, що під час усеї ревізії скулений і недвижний сидів на своїм тапчані, нараз ісхопив ся й заступив дорогу Споришеви простягаючи до нього обі руки.

— А ти чого хочеш? — запитав його ключник.

— Віддайте мені те... мое! — мовив Прокіп.

— Що тобі маю віддати?

— А того... таке гарне, що мені дав Панталаха.

— Іди, безуме! — сердато буркнув Спориш. — Адже ж мушу показати се директорови.

— А він мені віддасть?

— Або я знаю?

— А... а... але ви прецінь обіцяли мені віддати, — відповів Прокіп.

— Ну, щож із того, що обіцяв, коли не можу.

— Але я вам за те оповів, що мені сказав Панталаха! — мовив Прокіп підносячи голос.

— Се ти добре зробив, — мовив Спориш, — але я не можу тобі віддати отсього. Бо бачиш, коли се Панталасі дав святий Миколай — розумієш? — то треба се показати попови, щоб він пізнав, чи се направду від святого Миколая, чи може Панталаха так брехав.

— Коли-ж бо я не хочу показувати попови! — закричав Прокіп. — Не хочу попови! Піп мені не віддасть, ще й яzik уріже. Не хочу попови. Віддайте мені! Се мое!

— Іди геть! — крикнув виведений із терпіцю дозорець і вхопивши Прокопа за плечі

штовхнув його так сильно до середини казні, що бідний ідіот, споткнувшись о зелізний обруч, усе ще розкинений на помості, впав з розхрещеними руками на лиць і розквасив собі ніс до помоста. Заверещав як дитина, та поки встав, уже двері казні були замкнені.

Він прискочив до візитирки, верещачи з болю й лютости:

— Віддайте мені! Віддайте мені! То мое!
І товк кулаками до дверий.

— А не будеш ти там тихо? Хочеш, щоб я прийшов до тебе з тріпачкою? — крикнув у відповідь йому дозорець із корідора.

Прокіп затих — обтираючи рукавом кров, що капала з носа. Тюремна тріпачка була йому надто добре знайома і він не хотів коштувати її солодощів. Заціпив зуби, щоб не плакати, а в його голові почали миготіти безумні пляни пімсти.

— Ага, одурив мене! — гарчав Прокіп грозячи пястуками до дверий. — Чекай, я тобі покажу!

Аж зубами заскрготовав і босими ногами о поміст затупав з лютости.

— Що я йому зроблю? — воркотів сам до себе, сюди й туди нипаючи по казні. — Візьму сокиру і розрубаю йому голову. Так, нехай попамятає Прокопа! Або ще ліпше: як будуть варити в кухні кашу в тім великім кітлі, а він буде стояти обік, набираючи огню

до люльки, а я тихенько-тихенько зайду з заду, вхоплю його за ноги тай бух до кітла. Ха, ха, ха! Нехай варить ся! А яка буде каша смачна, заправлена Споришем! Або ні, візьму його, як буде спати, звяжу за ноги тай повішу стрімголов на банти. Нехай у димі коптить ся як свиняче сало. Або розпечу в кухні гачок, а скоро він прийде, а я розпеченим гачком штурк юому в очі!

Його вбога фантазія гуляла по ріжних нетрах та любувала ся тими жорстокостями, недбаючи про те, що вони в його положеню були всі неможливі. Ті думки були юому розривкою; за ними він забув дійсність, забув те, що перед хвилею так боліло та дратувало його. Ще сліззи тримтіли на його віях а на носі не обсохла розмазана кров, а душа його вже заспокоїлась і перейшла Бог зна до яких посторонніх предметів. Та якась лиха доля не дала зовсім загоїтись та заструпилася його душевній рані.

Не минула й година, коли казня знов відчинила ся і в дверех показав ся Спориш. Його образ від разу відновив у Прокоповій душі весь біль і всю ненависть. Він німо, але з виразом дикої злоби з підлоба глядів на ключника.

— Ану, вставай і забирай ся відси! — крикнув Спориш.

— Куди? — буркнув Прокіп.

— Марш до кухні. Тут мусять майстри направити піч. Ану, живо!

В кухні порались чотири кухарі, декретові арештанти, народ веселий і жартливий. Вони почали розпитувати Прокопа про пригоди минулої ночі, а його глуповаті оповідання ввели їх у добрий гумор. Бачучи сліди крові на Прокоповім лиці один кухарь запитав його, що се в нього таке, і Прокіп сердито розповів про свою пригоду зі Споришом, про те, як ключник обдурив його, забрав йому таке ладне блискальце, дарунок Панталахи, і ще й пхнув його так, що він розбив собі ніс.

— Бійте ся Бога! — скрикнув з гумористичним жахом один кухарь. — І він мав Бога в серці, щоб отак скривдити тебе!

— І не хотів тобі віддати того, що твоє? — допитував другий.

— Не хотів! — крізь сльози мовив Прокіп.

— Іди до директора та поскарж ся на нього! — радив третій.

— А може ліпше до самого прокуратора! — поправив четвертий. — Прокуратор старший від директора.

— Не хочу до директора! — плаксиво відповів Прокіп. — Директор не добрий! Директор до казенки посадить.

— Так, синку, так! — піддержував його один кухарь. — Плюй на директора! До прокуратора вдай ся! Той тобі догодить.

— Не хочу до креператора! — скрикнув Прокіп, у якого слово „креператор“ вязалося зі словом „креперувати“ і значило щось нечувано страшне та грізне.

— І я так кажу! — мовив другий кухарь. — Сам собі справу зроби! Або то ти не потраfiш? Щеб ти собі з таким ключником не дав ради?

— Морду йому набий!

— Очі йому видри! — піддав другий.

— Візьми його за одну ногу, другу приступи і розідри його на двоє, як жабу, — підправив третій.

Прокіп слухав з роззявленим ротом і дивувався, як се йому нічого подібного перед тим не прийшло до голови. Наївши ся він почав ходити по просторій, на пів темній кухні, цікаво зазираючи в кождий кут, випитуючи про значінє кождої, найзвичайнішої речі і одержуючи на кожде питання від жартливих кухарів найдивоглядніші відповіди.

— Ай-яй-яй! — закричав нараз Прокіп сплеснувши в долоні, побачивши на лавочці дві съвіжо зарізані гуски, з яких одна мала бути спечена для пана директора, а друга зварена на росіл для хорих у тюремнім шпиталі.

— А се що таке?

— Хиба не бачиш, що бузьки? — мовив один кухарь.

— Бузьки? А вони що тут роблять?

— Прилетіли до нас у гостину.

— Ей, не правда! — мовив усміхаючись Прокіп. — Адже я знаю, що се гуси.

— Так? Знаєш? А в такім разі мусиш знати, що їм належить ся.

— Що... що... їм належить ся? А щож їм належить ся?

— Маєш зараз тут сісти і скубти.

— Добре! — радісно мовив Прокіп. — Я люблю скубти. Але пірє буде мов.

— А по що тобі піря, розсяво?

— Буду бавити ся.

— Чи ти стік ся? А хтож пірєм бавить ся?

— Ну, то я не хочу скубти.

— Але скуби, скуби! Дістанеш піря скілько захочеш, можемо тобі навіть із піря борщ ізварити.

— Ні, не хочу з піря борщу, — рішучо відповів Прокіп, скубучи гуску. — Але пірце собі візьму. Я так гарно вмію пірцем бавити ся! Воно так ладно грає!.. Мене нанашко Панталаха навчив. Ай, то буде чудово!

Аж над вечером піч була окована і Прокіп обскубши гусей та проспавши ся в кухні вернув до своєї казні.

VII.

Y

своїм одинокім покоїку на другім поверсі одної старої камениці, положеної біля вузкої та брудної вулиці не далеко Бригідок *) ключник Спориш кинув ся на своє старе крісло і похиливши голову на груди сидів так довго в німій задумі. Сумерки вже западали, а в його вузенькій, голій кімнатці, що виходила вікном на тісне та глубоке як криниця подвіре, було вже на пів темно. Від самого полудня, коли на цілу добу став вільним від служби і покинув мури вязниці, чув себе якимсь не своїм, а чим близше до вечера, тим дужче зростав його неспокій.

Розуміється само собою, що страшна пригода минулої ночі зробила на нього дуже сильне враження, тим сильнійше, що був собі

*) Так називає ся львівська тюрма при Казимірівській вул., колишній монастиръ монахинъ ордена св. Бригіди.

чоловік наскрізь чесний, у якім служба й військова карність не здужали заглушити чисто людського чутя, а надто склонний до задуми й мелянхолії, вразливий більше, ніж се годилося чоловікови, що мусів заробляти на хліб насущний сповнюванем „песьої служби“.

Ах, та тюремна служба! Те вічне дозороване людий як череди, вічне лажене по кишенах та пазухах, вічне ревідоване, нишпорене, надслухуване та ходжене на пальцях! Вічне підглядане тих здичілих, споганених зопсутем, пристрастями або духовою хоробою лиць, підслухуване розмов цинічних або роздираючих своєю страшенною простотою! Вічне віддихане важкою, затроєною атмосфeroю тюрми, затухлих стін, темних корідорів і вонючих, перелюднених казень! Вічне слухане обопільних оскаржень, дрібних та тим нікчемнійших доносів, лайок та проклять! Вічний вид повзаня перед властю, сцен брутальної самоволі, топтання людської гідності там, де тої гідності нераз лишилась лиш маленька іскорка, яку-б одначе лагідним подувом можна ще було роздути на живе, гарне полумя! Ах, та проклята тюремна служба!

Спориг чув себе глубоко нещасливим майже від першої хвилі свого вступленя в сю службу, чув себе й сам вязнем, засудженим без вини на досмертну вязницю, і з тим самим важким та болючим почутем отсе вже

двацять літ двигав своє ярмо. Бо ѹ щож мав робити на тім божім сьвіті? Взятий до війська від рілї, вислужив при лінїї одним тягом два-нацять літ, не маючи ніяких звісток із дому. Коли вернув у своє село, не застав уже родичів при житю і довідав ся, що батько перед смертю наслідком якоїс лихої пригоди був змушений продати половину ґрунту. Другу половину засів молодший брат Споришів; вона обіймала всього-на-всього шість моргів немудрої підгірської землї. Що з тим робити? Брат у розмові зі Споришом натякнув про поділ, але Спориш знав добре, що сей натяк був зроблений майже зі слізми на очах: не уста братові, але судорожно перекривлені обриси лица, тримтячий голос і слізми затемнені очи говорили виразно:

— Оба будемо жебраками!

Спориш зрозумів ту мову без слів і обіймаючи брата мовив:

— Бідний брате, знаю я, що в тебе на душі! Не потребуєш говорити мені більше. Бачу ѹ сам, як тяжко ти бідуєш і на тих шістьох моргах, а щож то ще було би на трьох! Але щож ти собі думаєш про мене? Чиж мав би я сумлінє обдирати тебе й твоїх дітей? І на що придав ся б мені твій ґрунт? За час дванацятилітньої військової служби відвик я від працї на рілї, а тепер бачу, що воно ѹ добре так стало ся, бо на чім же тут і робити?

Знаєш що, лишай ся сам на тій батьківщині, і нехай тобі Бог помагає, а я піду звідки прийшов, буду далі вік свій збувати в цїсарській службі.

І мовлячи се втиснув брату в жменю всі гроші, які в часії своєї військової служби наскладав був на своє нове господарство, цілих чотириста ринських, а сам спакував свої вбогі манатки, пішов знов до військової коменди і замельдував ся, що хоче служити другу капітуляцію, себто других дванацять літ. А що був у службі пильний і точний, чесний і загально люблений, що мав особливий дар власне до виучування сьвіжо набраних рекрутів військової муштри без звичайного в тих часах мордованя та катування, то приято його радо, авансовано на фірера, а потім навіть на фельдфебеля. Так вислужив Спориш других дванацять літ.

Тимчасом його брат не викараскавши ся з нужди вмер, дрібні діти розійшлися по сьвіті. батьківщину розшарпали чужі люди, — що було чинити старому, вислуженому воякови? До ніякої фахової праці не був здібний, до женячки не мав ані охоти, ані літ уже, ані відповідних засобів, — трафилася йому урядова служба, служба тюремного дозорця, ось він і приняв її хоч і нерадо — приняв, бо не було в чім вибирати.

Від тої пори минуло дванацять літ. Спориш постарів ся, посумнів. Виходячи з тюремних

мурів, зі служби, оминав людей, пересиджуючи цілими днями в своїй одинокій кімнатці на другому поверсі, або коли позволяла погода, відбуваючи далекі марші за місто, в поле, в ліси. Тут лише віддахав більшіше, напоював зір і серце красотою природи. А вечером ішов до Нафтули, сідав сам один у темнім закутку і мовчки випивав кухоль пива. Хозяйка у якої жив і яка варила їому їсти, не докучала йому своїм товариством, от і мав Спориш досить часу віддавати ся своїм думкам, а ті думки чим далі тим більше робили ся сумні й понурі. Згадував свою молодість уже майже забуту — тепер вона видалась йому щасливою, хоча на ділі була зовсім не блискуча. Згадував довгі літа військової служби, важкі труди, мізерні пригоди, переважно на варті спомину, дрібні секатури старшини, дрібні радощі і великі смутки та турботи з дрібних причин. Згадував нарешті довгі літа своєї тюремної служби: ніби непереривна сіра та холодна хмара перелітали по над ним усі ті літа.

— Страчене жите! Несе жите! — зітхав ключник і почував чим раз більше обридження до того життя й до себе самого

Та сьогодні особливо ті прикірі почутя змогли ся до високого ступня. Кроваве, розтощене до непізнання лице Цангаляхи ненастально стояло перед його очима, сверлюючи його нутро якимся страшеним докором, бунтувало

кров у його жилах, відбирало йому спокій, апетит, пообідний сон. Хоча був голоден, то то про те засівши в полуудні до стола не міг їсти нічого, а сам вид мяса доводив його мало що не до зомління.

Та найтяжшим, найбільше кровавим до-кором шуміли в його вухах остатні слова Пан-талахи: „Я думав, що на тобі лише песя лі-берія, а тепер бачу, що в тобі також песя серде“. В першій хвилі ті слова не дуже зво-рушили Спориша, радше заболіли його, як не-справедливий закид. Та коли Панталаха впав із даху, коли з його розторощеного лиця смерть заглянула в очі Споришови своїм небрехливим, грізним зором, тоді ті слова збудили в його душі зовсім інший, далеко глубший відгомін. А сей відгомін протягом цілого пополудня не втихав, а гудів на тисячі тонів, міцнів як ві-щун недалекої бурі.

Бо й справді, за щож погиб такою стра-шною смертю Панталаха? За те, що рвав ся до втеки. Та хибаж се така велика провина? Закон не вважає її ніяким злочином, але хиба якимсь дрібним переступом, а навіть варвар-ський „домашній порядок“, що панує в тюрмі, хоч карає його остро, то про те не карає смертю. І щож би було стало ся, як би Панталаха був утік? Чи потерпів би хто через се яку шкоду? Ні! Бо коли би Панталаха захотів був лишити ся в Галичині, то певно швидко його знов би

зловлено і посаджено в тюрмі. А колиб йому було вдало ся втекти за границю, розпочати жите серед іншої обстанови, то хто знає, чи не був би ще з нього виробив ся чесний і по-житочний чоловік. А коли й ні, то був би собі згинув без нього, був би пропав без вісти. Чиж мусів доконче він, Спориш, так або інакше, на старі літа вмочити руки в людській крові, взяти на свою душу людське жите?

О, так! не було ніякісного сумніву — він і ніхто інший, лише він був винен смерти Панталахи. Аджеж се він у своїй засліплений глупоті дав йому в руки знаряд, який у руках Панталахи сам немов напрошуває ся, щоб його ужити на виконанє нового пляну втеки. Погроза „казенки“ прискорила те виконанє. І зовсім не полекшало на сумлінню в Спориша, коли якийсь голос шепнув йому, що прецінь же він не знав того, що в тім нещаснім срібнім ринськім була схована пилка. Тай не в тім його головна вина, що показав ся занадто добродушним, але в тім, що безпосередно потім показав ся так глупо та безцільно жорстоким. О, бож він пригадує собі, що думка про можливу пробу втеки Панталахи мигнула в його голові зараз у першій хвилі, коли крізь сон почув тоненьке гарчанє пилки, що перерізуvalа зелізні штаби. Треба було в тій хвилі роздумати сю справу по людськи, сказати собі самому: „Ну, щож, пробуй, бо твоє положенє

справді важке, я не буду тобі ставати на перешкоді. Міг заснути спокійно, твердо, і не чути нічого так само, як не чув вояк. Навіть той стук у комині та брязкіт у казні Панталахи міг витолкувати воякови як щось зовсім звичайне й невинне — і Панталаха мав би досить часу для втеки. А коли б рано була викирила ся його втека, то ключникovi та варто-вому воякови крім дрібних неприємностей, протоколів та упімнень не було би нічого стало ся. А за те Спориш не був би мав на сумлінню смерти чоловіка !

Тай ще якого чоловіка ! Злодій, злодій ! — говорять усі здигаючи плечима. Споришиви не лишила ся навіть така вимівка. Занадто глибоко зазирнув він у душу того чоловіка, щоб не пересъвідчити ся, що під грубою корою зопсутя крили ся в його душі богаті золоті жили чесних і людяних почувань, сильної волі й енергії. Чим дов довше роздумував Спориш, тим більшу пошану для Панталахи збуджувало в ньому поперед усього власне отсе хоробливe, егзальтоване бажане свободи, той дивний одур, що попихав цього чоловіка на очевидну загибіль, до найрозпучливіших кроків. Аджеz із таких людей при інших обставинах виробляють ся славні воєводи, генерали та герої, винахідники нових стежок, що ведуть цілі народи до побід і слави !

ПАНТАЛАХА.

6

— А все таки я сповнив лише свій обов'язок, алярмуючи сторожу та гонячи втікача, — шептав у ньому якийсь голос.

О горе! Сей шепті не то що не вспокоїв його, але навпаки, відригнув ся в душі як безконечна гіркість. Він почув сором за своє людське ество, що дало себе знизити в ярмо власне такого обов'язку.

— Пес, пес! Так, Панталаха мав рацію! — зітхнув Спориш, і ніє дожидаючи вечері пішов до Нафтули. Та й тут він не запопав ніякої пільги. Засівши в своїм звичайнім куточку він підзорливим оком озирався довкола, чи люди не показують на нього пальцями; прислухувався, розмовам, чи не загадують про нього. Панталаха справді й сьогодня був темою всіх розговорів: його втека і смерть були описані в газетах, були великою новиною дня. Наперекір своєму сподіванню ключник почув голоси симпатичні для помершого — здавалося, що всі забули про його крадіжи, — в памяті лишилися лише його ненастанині шалені пориви до свободи, що нарешті були причиною його смерти, його съмлість та геніяльності у винаходженню способів до втеки. З другого боку ніхто не осуджував сторожі ані ключника — сповнили свій обов'язок. При однім столі зроблено навіть складку для вояка, що разом із Панталахою впав із даху та лишився живий.

Все те зацікавлювало і по троха навіть успокоювало Спориша. Та коли потім вернув до дому, чув, що не засне вночі і лякається своєї власної постелі: йому здавалося, що в нічній пітьмі знайде обік себе холодного, кровавого Панталаху з розторощеним лицем і з величезними, обдертими з повік очима. Наважився не лягти спати і цілу ніч просидіти в кріслі, а тільки над раном лягти на сон, коли ясне сонце порозгонює кроваві мари.

Але і в кріслі дрімаючи він не міг знайти супокою. Пручався, кричав; раз його кидало в холодну дрожь, то знов обливався потом. Найменший шелест перемінювався в його сонній уяві на остре, свистяче гарчання, і при тім відголосі він за кождим разом зривався мов опарений.

VIII.

Спориш мав нічну службу. Замикаючи на ніч тюремні казні він зайшов і до Прокопової цюпи, тої самої, відки перед добою втік Панталаха. Прокіп лежав на своєму тапчані, лицем обернений до стіни, і якось сердито загарчав побачивши Спориша. І коли ключник стоячи на серед казні підняв у гору лямпу оглядаючи стіни, а потім схилив ся і заглядав по кутах по під тапчани, як се було його обов'язком, Прокіп неспокійно кидав ся на своєм місці, то знов кулив ся як кіт, що готове ся до скоку. В очах ідіота меркотіла скажена ненависть. Але Спориш не звернув на се уваги. Що значив для нього німий гнів ідіота супроти тих невідступних думок та гризот, що клубилися в його нутрі та підгризали його супокій?

Позамикавши казні Спориш відітхнув своєднійше і попрощавши ся з другим ключником,

що доси від учора мав дижур, лишив ся сам у корідорі. З вартівні власне заводжено сюди нічну сторожу, і Спориш пройшов ся по корідорі, поки капраль на місці дав воякови півголосом відповідну інструкцію.

З трівогою й неспокоєм дожидав Спориш сеї ночі. Якесь темне прочутє говорило йому, що вона не буде спокійна, що тут, на тім місці, де ще перед добою жив і з такою силою волі напинав ся Панталаха, мусять бути найсильнійші й найсьвіжійші згадки про нього та сліди його зусилля. Спориш, старий вояк, не вірив у духів та в привиди, і не з того боку бояв ся якихось прикорстий. Він бояв ся власного нутра, власної душі, розстроеної вchorашніми вражіннями та рефлексіями. Бояв ся сну і постановив собі не спати всю ніч, ходити по корідорі, балакати з вартовим вояком і в загалі робити що можна, щоб не допускати собі до голови ніяких зайвих, важких думок.

Та ба, ся постанова не зовсім удалась йому. Вояк поставлений на варті був простий селянин, новобранець, отяжілий, мовчазливий і трохи туний та не говіркий. Утруджений цілоденною муштрою він у夜里 хотів спати і тому ледво пів години додержував компанії Споришеви, терпеливо слухаючи, що сей оповідав йому про свою військову службу, та лише десь колись втручуючи від себе одно-друге слівце. Нарешті він по просту попросив Спо-

риша, щоб позволив йому передрімати ся пів годиночки, бо його сон ломить. Бідному ключникowi нішо було й діяти. От він засів на паці, як тої памятної ночі, коли тікав Панталаха, і мовчки вдивляв ся в чорне гирло корідора, завидливо зиркаючи часом на вояка, що тут же обік нього, опертий на карабіні заснув майже в одній хвилині.

Так минуло може з десять мінут мертвої, сонної тиші, коли в тім нараз Спориш затремтів, підняв голову і напружив слух, широко витріщив очі і навіть відчинив уста. Що се було? Чи злуда уяви, чи... чи...? Спориш не важив ся доснувати до кінця сеї думки і слухав заперши в собі дух.

— Грр! грр! грр! — розлягав ся найвідразнійше в съвіті по цілім корідорі тонкий, свистючий скрегіт англійської пилки, що ріже зелізо. Кілько мінут сидів Спориш мов закаменілій, не рушаючи ся з місця, ловлячи вухом і устами й усею свою істотою ті фатальні звуки. Нічого не думав, нічого не відчував у тій хвилі, ані страху, ані трівоги; можна би навіть сказати, що був спокійний, хоча був се спокій радше колоди, ніж съвідомого чоловіка.

Аж по кількох мінутах того мертвого супокою настала реакція. Жива сила прокинула ся в Спориші. Напруго кинув ся на своїм місці, зірвав ся на ноги, хотів крикнути, хотів за щось ухопити ся руками, бігти кудись, кли-

кати підмоги, і почув, що все його тіло обілляне холодним потом. Але й се розворушене тривало лише недовгу хвилю. Отятив ся, не скрикнув, але зирнувши на вояка, що спав преспокійно, вспокоїв ся й сам потроха і почав збирати розпорощені думки.

Що се могло бути? Прислухав ся ще раз, уважно, пильно — таки так, нема ніякого сумніву! І сим разом се не що інше, як те, що було позавчора. Хтось англійською пилкою ріже зелізну штабу! Хто се може бути? Очевидно, що знов якийсь арештант, якому замануло ся попробувати подати ся слідом Панталахи. Чи подуріли ті люди? Спориш запитав сам себе, що йому робити в отсюму випадку? Чи розбудити вояка? Але що поможе йому вояк? Ліпше піти й переконати ся, де се, в котрій казні хтось працює так завзято? Хвилево навіть у ключниковій голові мигнула думка дати спокій і лишити втікачеви-арештантови волю, нехай собі тікає куди знає! Але службова привичка таки взяла верх. Ступаючи на пальцях він пішов здовж корідора, вухом слідячи та міркуючи, відки се тіг видобувати ся той підохрений скрегіт? Ідучи він навіть усміхав ся. Видно, що не Панталаха працює, але якийсь партачина! Невправне вухо, невправна рука! Панталаха вмів ловити вухом кождий найдрібніший шелест на корідорі і зараз переставав — видно, що роблячи своє діло в повні

панував над усіми силами своого ума, не почував ані трівоги, ані зворушення, ані неспокою. А сей увесь затопив ся в своїм занятю і вже ні на що більше не зважає, нічого не чує. Щікава річ, чи почує бодай, як буду відмикати колодку! О, се вже певне, з такою обережністю він далеко не забіжить!

Так міркуючи ключник звільна посувався корідором. Але чим далі йшов, тим більше щезав його хвилевий супокій, тим сильнійше морщило ся його чоло і затискались уста. Щож се? Скрегіт, бачилось, уходив перед ним чим раз далі в глуб корідора. Ключник розміркував собі був зараз із першого разу, в яких казнях сидять такі пташки, по яких можна би надіяти ся проби втеки, але тепер переконувався, що його міркуванє було хибне і ві всіх тих підозрених казнях було тихо, мов маком засіяв. А гарчанє чути було раз у раз, виразне, прискорене, монотонне, мов металічне цвіркотанє сверщка в шпарці під припічком.

Помаленьку, мов привид, наближав ся Спориш до казні, з якої позавчора перший раз почув був таке саме зловіще цвіркотанє. Зближав ся не вважаючи на якийсь внутрішній опір; потер рукою чоло, немов би хотів відігнати якусь налазливу а безглузду думку. Алеж се не може бути! Алеж се нісенитниця, щоб і тепер той дзоркіт міг походити з тої самої казні! Адже ж у ній нема нікого крім Про-

копа, а сей ідіот ані пилки не має, ані поводити ся з нею не вміє, ані не має охоти ні потреби пилувати штаби! А про те голос виразнісінько показує власне на сю казню. Спориш наблизив ся до самих дверей, приложив вухо до стіни — так, не було сумніву, з отсєї казні видобувалося зловіще гарчане, розходилося виразно, ніби хто острими остями шпигав Спориша в груди. У ключника волосе з'їжджалося на голові, дух захопило в грудях.

— Боже! Се Панталаха! — без волі й відома простогнав він півголосом — і в тій хвилині таємничий скрегіт затих.

Не тямлячи сам, що й по що чинить, Спориш з гуркотом і стуком влетів до казні. Казня була пуста, все в ній було в порядку, лише безмисні, вибалущені очі Прокопові поглядали на ключника з кута, з тапчана.

— А ти що тут робиш? — крикнув на нього Спориш, не того, щоб чогось дізнатись, але по просту того, щоб почути людський голос.

— Я... я... сплю, — мовив загикуючи ся Прокіп.

— А ти не чув нічого?

— Нічого, нічого.

Спориш стояв блідий як труп. Світло ліхтарні, яку держав у руці, падало скісно на його лиці та надавало йому страшенній, мертвецький вираз. Не знаючи, що почати далі,

Спориш кинувсь уважно оглядати штаби на печі, крати та окови при вікнах і дверех — ніде ай сліду пилованя. А прецінь же те гарчанє трівало так довго, було таке виразне, що оманою не могло бути ніяким съвітом. З тяжким сердем, згорблений і похилений ніби під якоюсь великою тяготою вийшов ключник із казні, замкнув її і повільним кроком віддалився, що хвиля стаючи й надслухуючи. Та гарчання вже не було чути. Вся решта ночі промінула спокійно.

Спокійно! Те що сеї ночі діяло ся в душі Спориша, було подібне скорше до бурі, що валить усякі запори і вириває дерева з корінем, ніж до спокою. В памяти старого вояка під впливом внутрішньої грижі та невиясненої подїї віджили всі вірування та Бог зна коли чувані оповідання про духів та привидів, якими кормила його молодість пережита під сільською стріхою, яких і потім у війську наслухав ся не мало. Те, що до недавна відскакувало від його здорового розуму, здорової вдачі та чистого сумління, мов від сталевого щита, тепер штурмом здобувало становище і не знаходило відпору. Спориш не съмів уже сумнівати ся, що чув надземний голос, що се Панталашина рука виконувала те гарчанє, що се дух Панталахи покутує на місці своєї передчасної смерті і мстить ся на своєму вбійці. Стоячи на кінці корідора Спориш у-перве зі смертель-

ною трівогою зирнув у його бездонно глибоке, темне гирло, немов лякаючись, що на тлі тої темноти в найближшій хвилиночці побачить якийсь страховинний привид, що всю кров у його жилах від разу зітне на щирий лід. За кождим шелестом дрож його пробирала, а все таки сто разів страшнішою від усякого шелесту була для нього та мертвa, глуха тиша, що залягала вязницю. Навіть вояк, сплячи біля нього на паці, не хропів, але віддихав так тихо й нечутно, що переляканій Спориш наблизив вухо аж до його лиця, бо в одній хвилі йому в душі мигнула думка, ануж той вояк, почувши те зловіще гарчане, тут таки вмер із переполоху? Та коли по кількох годинах вояк пробудив ся і Спориш запитав його, чи він не чув чого, вояк преспокійно відповів:

— Ні, Богу дякувати, нечув нічого.

— Бай ся Бога, Споришу, чоловіче, а ти як виглядаєш? — крикнув другого дня рано один дозорець, приходячи до служби.

— Що? я! А як же маю виглядати? — мовив Спориш зміненим, розбитим голосом.

— Як з хреста знятий! — мовив дозорець і аж руки заломав. — Згорбив ся, лице твоє пожовкло, очі запали глибоко в голову. Що тобі стало ся?

— Алеж нічого, нічого! — мовив Спориш махаючи рукою. — Так тобі здається. Мені нічого не хибусе.

Дозорець здигнув плечима і покивав головою.

— Алеж ти хорий, ледво на ногах держиш ся! Трусиш ся як у лихорадці, в тебе горячка! — говорив дозорець, старий військовий товариш Спориша.

— Ну, Бог з тобою! Що тобі снить ся! Пек-запек! — відмовляв ся Спориш, силкуючись усміхати ся. — Ще на правду віпреш у мене, що я хорий. Ні, кажу тобі, що я здоров. То... так лише, я не спав у ночі. Проплю ся по обіді і буде мені зовсім добре.

І поспішною ходою він віддалив ся, немов стараючись уйти від допитливих очей старого товариша. Розуміє ся, що про свою нічну пригоду він нікому не згадував ані словом. Боявся, щоб його не висміяли. Зрештою чекав, що скаже другий ключник, який по ньому держати ме слідуючої ночі дижур у тім корідорі.

IX.

Слухай но, братіку, — питав якось несъміло і з якимось заклопотанем Спориш слідуючого дня другого ключника, що власне закінчив свій 24-годинний дижур у тім корідорі і передавав йому ключі, — слухай но... чи ти сеї ночи... тес то... буває... не чув нічого?

— Де?

— Ну, тут, у казнях?

— У казнях? А хиба що я мав чути в казнях?

— Ну, не знаю... Але власне про те я й питаю тебе, чи не чув... що будь?

— Не чув нічогісінько. Або що? Ти може чув щось?

— Я? Алеж нічого!

І Спориш сквапно віддалив ся, уникаючи дальших запитань. Але видно було по нім, що якась трівога присіла його і не давала йому

спокою. Хитав ся на ногах, ходив як сам не свій, обминав людей, а коли не міг обминути їх, то або мовчав, або відзвивався уриваними зворотами, збував запити півслівцями, або ні з цього ні з того починав говорити щось не до речі, немов би його дух був занятий чимось зовсім постороннім і далеким.

Се було таки правою. В дусі у Спориша панував один образ — могутній, що пожирав усі інші — Панталаха. Ославлений злодій не вмер, він жив у душі в Спориша і там вів далі своє ремесло — помалу, але ненастально цигукав та перепилював одну за одною ті живі нитки, що вязали Спориша з житєм.

Немов хробак підгризав він корінці його духової істоти. Тепер, коли його годі було замкнути в казні, запроторити до казенки або засадити до праці в „лябаторні“, коли він зробився незримим та невловимим, його сила побільшала безмірно і всякий опір супроти неї був даремний.

Та про те слова другого ключника мигнули Споришеви мов слабий промінчик надії. Ага, сей у ночі не чув нічого! Може й я не почую! Може те вчоращне було таки оманою, походило з горячки, з безсонниці! Але в душі щось шептало йому, що ся надія зрадлива, що страшний гість знов у ночі навідається до нього, знов дастъ йому почуття ся. Коли Панталаха

лиш його взяв собі на зуб, то що має давати почути себе комусь іншому?

В часі вечірного обходу по казнях Спориш якось несподівано кинув оком на Прокопа і аж затрусив ся зо страху.

Лице ідіота було страшенне, мало такий дикий, на пів кровожадний я на пів переляканій вираз, що ключникowi аж мороз пробіг по тілі. Пригадав собі людове віруванє, що діти й звірі бачуть нераз духів тоді, коли дорослі люди не бачуть нічого. Чиж мав би й Прокіп?... Але нї, нї, то не може бути! Та про те ключник не мав съмлости ані словечка промовити до Прокопа, лише вилетів із казні мов облитий окропом і ледво міг тримаючи руками позамикати колодки та ретязі.

Скінчивши обхід по казнях ходив якийсь час по корідорі, силкуючи ся до руху, дожидаючи, що буде далі. Не було нічого. Та ледво зупинив ся на кінці корідора супротилежнім від того, в якому стояв вояк, коли нараз почув ся новий зловіщий гаркіт:

— Гррр, гррр, гррр!

Прошиблений неописаною трівогою ключник видав із грудей глухий окрик і пустив ся що духу бігти в супротилежний кінець корідора, до вояка, що щось там нишпорив у своїй торністрі. По його окрику гарчане зараз утихло.

— Чу... чули? — питав майже без духу Спориш вояка.

— Що таке? — відізвав ся байдужно вояк, обертаючись до нього лицем.

— Як то що таке? Хибаж ви не чули?

— Що я мав чути? Не чув нічого.

— А... а... те... знасте, таке — гарчанє?

— Гарчанє?

Вояк витріщеними очима видивив ся на Спориша як на чоловіка, у якого не всі дома.

— Алеж тілько що... перед хвилею... от так: гррр, гррр, гррр! — ледво дух переводячи толкував Спориш.

— Добре, добре, буду вважати! — мовив вояк, щоб як будь закінчити розмову, очевидно дійшовши до висновка, що ключник десь троха над міру закропив ся.

Сеї ночі одначе гарчанє вже не повторило ся, і вояк, що не спав усю ніч, не міг дочути ся нічогісінько. От і не диво, що в дусі проклинав Спориша на чім съвіт стоїть, а рано в рапорті досолив йому твердячи, що був п'яній, що безпідставно алярмував сторожу і балакав щось таке, чого годі було й зрозуміти. Бідний Спориш, покликаний до тюремного директора, щоб витолкував ся, та не хотячи призвати ся до своєї трівоги перед духом Панталахи, звиняв ся тим, що був невиспаний, що

в нього горячка, в якій йому часом причувається всяка всячина, і просив, щоб на пару день увільнено його від служби, поки не поздоровшає. Тюремний лікарь справді потвердив не нормальній стан Спориша, велів йому держати діету і часто заживати хініну, а директор дав йому відпустку на три дні, бо по думці лікаря слабість зовсім не була грізна і в короткім часі повинна була минути ся.

З заціпленими зубами і з теммою злобою в душі вийшов ключник із тюремного будинка і зімнявши в долоні лікареву рецептку кинув її до рова,

— Дурень! — пробуркотів він. — Маєє пульс, прислухає ся до грудей і плечей, і думає, що пізнав хоробу. А що діє ся в душі чоловіка, про се ані не питает!

По трьох днях Спориш вернув до служби — на вид успокоєний, але на самім ділі лиш ослаблений та вичерпаний ненастальною трівогою, ненастаним неспокоєм, невідступними привидами. Освоїв ся з ними, чув, що вже ніщо не вирве його з рук Панталахи і піддав ся своїй долі. Знав на певне, що найближшої ночі знов почует з тюремної келії той проразливий скрегіт, а про те щось тягло його до тої келії, бажав як найшвидше почути те, що недавно пройшло його такою трівогою; був як той стратенець, що зі смертельною трівогою та при тім і з нетерплячкою дожидає відчитання засуду.

ПАНТАЛАХА.

7

І не помилився в своїх прочуванях. Найблизьшої ночі Панталаха знов дав себе чути своїм звичайним способом, хоча за весь час Споришевої неприсутності ніхто нічого нечув у корідорі. В тім часі перестали вже ставити військову варту в корідорі, то й ключник був сам серед голих стін. Хвилю слухав страшного гарчання, мов окаменілій, але нараз смертельний переляк обхопив його, він кинувся до виходу і впав до військової стражниці з безпамятним криком:

— Панталаха! Панталаха!

В одній хвилі всі вояки посхапувались і обскочили ключника, що хитався на ногах і був блідий мов труп.

— Що сталося? Що там таке? — допитували його гуртом, але Спориш не міг вимовити ані слова. Блудними очима водив довкола, заломлював руки і порушував устами, але голосу з них не міг видобути ніякого.

Військова сторожа рушила на корідор — у казнях панувала цілковита тиша. Ключник, якого два вояки вели по під руки, киванем голови показував на казню, з якої втік Панталаха; його дрож при наближенню до неї съвідчилася, що власне та казня була причиною його переляку. Взяли від нього ключі, відчинили казню, капраль і ще три вояки війшли до середини, перешукали все, зревідували до голого

тіла переляканого Прокопа, але нічогісінько підозреного знайти не здужали.

Полищено на корідорі військовий пост, а ключника заведено до стражниці і положено на голих дошках тапчана. Лежав німий, з очима в стовп і раз у раз порушував устами, неначе з кимось незримим провадив якусь нечутну для людського вуха розмову. Над раном за-снув, але сон його був неспокійний, горячковий. Що хвиля Спориш кидав ся, скреготав зубами, бив руками по дошках. Недавну блідість замінили горячкові румянці, голова і все тіло його були мов у огні.

Дали знати директорови про ключникову хоробу. Директор прибіг до стражниці, приступив до безтямного ключника і доторкнувсь його рукою, немов хотів його збудити. Та в тій хвилі Спориш кинув ся що сили на тапчані і з виразом найбільшої тривоги, завертаючи кровю набіглими очима знов закричав:

— Панталаха! Панталаха!

І знов утих. Більше не можна було з нього видобути нічого. Покликаний із тюремного шпиталю лікарь сконстатував запалене міаку і велів зараз перенести Спориша до шпиталю, висловлюючи при тім сумнів, чи вдасться йому пацієнта в такім поважнім віці привернути до здоровля.

В шпиталі Спориш під впливом зимних компресів на пару хвиль прийшов до памяти

і уриваними словами розповів директорови про гарчане, яке чув у казні. Се була остатня його ясна хвиля. Швидко знов уяла перевагу горячка та нетяма, і коло півночи Спориш закінчив житє в шпиталі.

X.

Директор з ніг валив ся від утоми. В супроводі ключника і ще двох дозорців цілого пів дня робив ревізії по всіх казнях того корідора, в якому ключником був Спориш. Забрано богато ножів, шил, цвяхів, шахів роблених із хліба, карт роблених із бібули, оловців і тим подібних заборонених речей, але нічогосінько такого, що могLOB оправдати підозрінє, що хтось із вязнів міг пилувати штаби або крати. Переслухано всіх вязнів, чи не чули підозреного гарчаня, але тут директор сам на перед був певний, що всі ті переслухи зовсім даремні і що жаден вязень не скаже правди, хоч би й мере чув щось таке, бо інакше товариші признають його „капусьом“ (донощиком) і будуть збиткувати його та докучати йому на кождім кроці. І справді, всі вязні кляли ся й присягали ся, що ніякого гарчаня ніхто з них не чував ніколи.

Чи ж мала би се бути омана, виплив роздразненої уяви самого Спориша? Але з оповідання небіщика директор зрозумів, що коли Спориш уперве почув те гарчане, був іще здоров і зовсім не надіяв ся нічого подібного. Можливе було припущене, що Спориш помилив ся в казні; можна було додумувати ся, що почувши про те, що стало ся, винуватий вязень міг подати небезпечний знаряд до іншої казні і для того директор наказав зробити ревізию у всіх казнях і у всіх арештантів за покотом. Ревізия не виявила нічого, а поперед усього важне було те, що настараннійші оглядини всіх крат і штаб не виявили ніде ані найменшого сліду пилования.

— Там до старого дяса! — воркотів раз по разу директор спльовуючи з нетерплячкою. Та був се старий недовірок: в духи не вірив, а заким успокоїтись на думці, що все те „причulo ся“ Споришеви, хотів випробувати все, що могло довести до виявлення правди. Ось він і наважив ся ще раз як настараннійше перешукати Прокопову казню. Та й сим разом перешукуване не довело ні до чого. Директор кляв по чеськи і тупав ногою, нарешті впав на якусь думку і велів дозорцям вийти з казні. Він лишив ся сам на сам із Прокопом.

— Слюхай, Прокопа, — мовив до нього директор, — ти вночі спаль?

— Спав.

— А слішаль цо?

— Не чув нічого.

— Не правда! Я вім, що ти чуль.

Прокіп видивив ся на директора вибалущими очима, нарешті всміхаючи ся дурновато запитав:

— А ви відки знаєте, що я щось чув?

— Відки знаю? — підхопив директор. —

Я ті то повім потома, а тепер ти мі повіж, що ти чуль?

— Я... я... не чув нічого.

— До сто дясов! — крикнув директор тупнувши ногою. — Слюхай, Прокопа, до я ті повім. Пріехаль ту твій батько і питаль се за тебеу, муві: „А їде мій Прокопа, хочу го взат до дома. Дост ту юж у панів пановаль“.

Директор зінав, чим налякяти Прокопа. За кождим разом, коли батько приїжджал відвідувати його, Прокіп виявляв такий перестрах, що не було гіршої погрози для нього по надту, що його з тюрми відішлилють до дому. І тепер Прокіп поблід і почав дилькотіти на ногах.

— Ні... ні... ні! — булькотав він, — я не хочу до дому.

— А повіш, що ти чуль?

— Повім, повім.

— Ну, говори.

— А... а... не будете бити?

— Бити? А то за що? — зачудував ся директор. — За то, що ти чуль?

— Бо я то сам зробив,

— Цо ти зробив?

— А те... таке гарне, що так мовило: гррр, гррр, гррр.

Директор аж на місці підскочив.

— Ти то зробіль? А ти як то зробіль?

— Як? А ось як!

І Прокіп видобув із своєго густого, розчіраного волося шматок із шпульки гусячого пера, застромив один кінчик за штабу при дверех, а другий кінчик пару разів порушив пальцем. І справді перо диркаючи та вдаряючи о дубові, бляхую заковані двері видавало гарчане подібне до скреготу пилки при різаню зеліза. Директор аж у долоні пlesнув.

— І по цож ти то зробіль? — питав Прокопа.

— По що? — видивив ся на нього Прокіп. — Ні по що, так собі.

— А чому ж ніхто інший не чуль се крім Спориша?

— Спориша? А то що за Спориш?

— Не віш? Тен пан ключнік, до вчора вмер?

— Ключник умер? Спориш умер? — крикнув радісно Прокіп. — Ага, то той, що мені відібрав те мое, таке гарне, що мені дав Панталаха.

І не вважаючи на присутність директора ідіот почав скакати по казні і плескати в долоні приговорюючи:

— А так! А так! Так йому треба! Нехай би був не відбирав мені того, що мое! А я за те йому заграв, так як грав нанашко Панталаха тої ночі, як мав утікати. А я ніби спав, але чув усе добре. А ключник ускочив до мене вночі до казні, шукав чогось, та не знайшов нічого. А потім уже до казні не вскачував, лише стояв під дверима і слухав і кричав. А я йому грав так гарно! Га, га, га! А він узяв тай умер. Так йому треба!

— Бестія собача! — буркнув директор, бачучи ту звірячу радість дурноватого і зрозумівши весь звязок його слів. — Ну, що з нім удаляш? Чи біть го, чи повісіть го? Кеди он гльоупи як бут! Нех та гром біє!

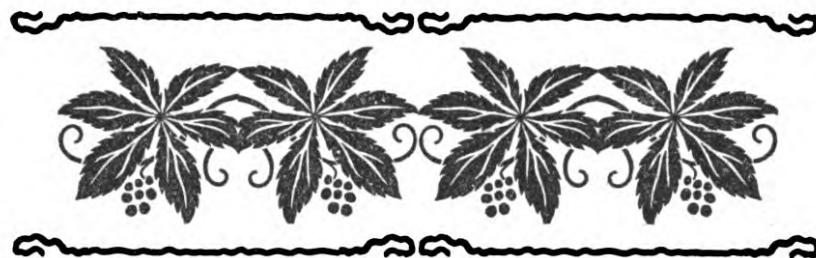
І сплюнувши вийшов із казні.

Львів, у січні 1888 р.

ХЛОПЕЦЬКА КОМІСІЯ.

I.

Е, що то ви, молоді яндруси¹⁾, говорите!... По місті тротоарами ходять та ходаки з долин ивсмикують²⁾ — велика штука! А зловлять хатраки³⁾, то також що? Заведуть на дідівню⁴⁾, кобзнутъ там чи й не кобзнутъ⁵⁾, тай по всій історії. Вам би от... Та де вам! Вам як лиш розказати про таке, то вже поза плечима мурашки забігають. Або то ви знаєте, що хлопська комісія? Там то би оттакому лехкевичови в її руки дістати ся! почув би, по чому перець.

Я про себе не кажу. Були такі, що ще гіршу саламаху коштували. Але й я також зазнав, що зазнав. Ну що, така вже, видно,

¹⁾ В злодійськім жаргоні хлопець, злодій. ²⁾ Портмоне з кишенів витягають, т. е. крадуть. ³⁾ Поліцянти. ⁴⁾ Вартівня поліційна. ⁵⁾ Вдарятъ.

чоловікови дорога судила ся. Чи від долі, чи від злих людей — хто то знає? Досить, що таке жите! От уже отсе двадцятий рік у криміналі сиджу, а ви гадаєте, що то пальцем перекивати? А скоро на сьвіт, я знов буду мусів до свого — по чужих коморах шарити. Так таки мушу, бо щож буду робити, з чого жити? Ремесла ніякого не вмію, ні поля, ні ролі не маю, до роботи ніхто мене не прийме, тілько одно й лишаєсь, що бухацька¹⁾ кумпанія. А се також бистрий кінь — день поїдеш, а за хвилю впадеш, тай знов сюди. Тай ще то тут, то не найгірше. Приходило ся нераз і солоний терпко, а особливо як чоловік хлопам у руки попаде ся. Тоді вже проси не проси, плач не плач, нічого не поможе.

От я раз так у однім селі — вже в котрім і де, на що вам то знати? — досить, опорядив там одного богача. Роботи було доста. Комора, бачите, як струк повна всякого добра. Ми й не надіяли ся на таке, прийшли голіруч. Один з того таки села вказував нам дорогу. Три нас було до того інтересу: забрали ми, що могли, що лекше винести, поділили ся тай у ноги! Ба, кинули ся хлопи, наскочили на слід — уже як там і куди, то вам також ні на що не здасть ся знати — досить, за мною! Три милі від того села вхопили мене.

¹⁾ Злодійська.

Осінь зачинала ся. Звожували ще овес, починали копати картох. Народу по полю не много. Погода, сонічко ще припікає. Мені звязали руки назад, три іх женуть мене гостинцем.

Здоганяємо солярів з набором.

— Дай Боже!

— Дай Боже!

— А куди кумпана? — на мене показують.

— Dobрий чоловік, — кажуть мої господарі, — коморовий.

— A, так! Ну, не завадило би йому дати памятку, — каже один солярь.

— Та воно то так, без того не буде.

— A може позволите нам і від себе дещо дрібку докинути?

— Як ваша ласка, — відказують мої съміючись.

Солярь самий від задного воза, та до мене.

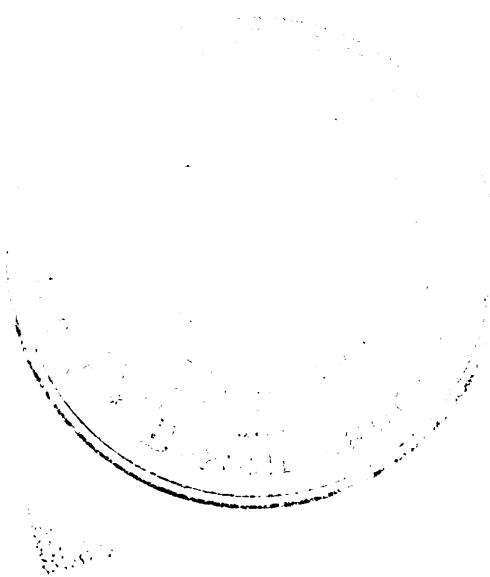
— Ану-но, паничу, стань!

Стаю. Він підкотив мені штани повиши коліна і попідвязував їх мотузочками по над колінами.

— Ну, тепер рушай! — сказав тай пустив мене наперед себе по при фіру. Ледво я зробив пару кроків, аж тут немов гадина впила ся нараз у обі мої ноги. Солярь що сили швякнув мене батогом по ногах, так, що я аж підскочив з болю.

— Скік, серде! — крикнув солярь, тай зареготав ся, і всі з ним. Дротований шнур та ще й вузлами понавязуваний де діткнув ся тіла, то мов ножем!... А вузли мов п'явки по-впивали ся в мясо... Я живо далі по при другий віз, — другий солярь те саме. Я по при третьї — той те саме. Шість їх було, і поки я минув усі вози, то мої ноги були порізані мов ножами, а кров сліди заливалася. Ех, запамятав я собі тих солярів, дізнав ся відтак, з якого то вони села такі ченні вивели ся, то вже я й ім пригадав ся!... А мої господарі в регіт, та похваляють солярів, що на який то вони спосіб узяли ся.

— О, ми з такими паничами вміємо поводити ся! — вихваляє ся один. — Видите, злого йому нічого не стане ся, а памятку буде мав. Ха, ха, ха, ха!

II.

І

Че було добре перед вечером, коли ми прийшли до села. Ведуть мене до війта. Приходимо, нема дома, в поле поїхав. Тілько війтіха щось там по сінех крутить ся. Глипнула на мене — нічого.

— А не знати, кумо — кажуть мої провідники, — де би тут його намістити?

— Або я знаю, де? Містіть де хочете, коби лиш не тут. На що мені клопоту?

А я стою та аж очима благаю, аби змилувала ся... Бо вже то я знаю, що коли не у війта, то ночувати мені у того, у кого я гостив. Ну, а там то вже певно добра мені не буде.

Тимчасом вість по селі пішла: привели злодія! Зараз що було по хатах — біжить. Поставали на оборі, дивлять ся, одні клинуть, другі грозять, треті так собі стоять. Аж тут

ПАНТАЛАХА.

8

і мій господарь, той що у нього пропажа, простилає ся, приходить. Високий, крепкий, лицем червоний як кат. Зближив ся, зирнув на мене...

— А, то ти? Ну, будемо знати ся.

Я нічого.

— Куме, — каже до одного з тих, що мене привели, — ведіть його до мене, там найбезпечніше. Я вже його припильную.

— Певно, що там його ведіть, там найбезпечніше, — сказала вітиха стоячи в дверех.

— А скоро мій прийде, то вже я йому скажу, то він там навідає ся.

Повели мене. А мій газда йде передом, та аж хрумкає з зайlosti. Далі завернув ід плотови і виломив колик.

— Сюди його! — крикнув повертаючи на свою обору і пускаючи мене наперед. А коли я переходив по при нього, він замахнув ся на мене. Було би певно тут на місці по мні, як би не були його задержали.

— Ні, куме, — сказав один, — так не можна! Забете, то ще ви підете до криміналу.

— Що, я? — крикнув він. — За такого опришка? Таж такого забити, то нема гріха.

— Ні, куме, дайте спокій з такою бесідою. Пострашити можна, щоби на другий раз не лакомив ся на чужу працю, але забити, то ні. Він на вашій відповіді.

— Вже я його пострашу так, що буде до суду-віку дрожав! — крикнув газда і зблишивши ся до мене, вдарив мене кулаком межи очі. Я пирснув на землю, мов сніп, пітьма заступила очі, пам'ять покинула мене...

III.

Прокинув ся я. Сонце на заході. Я сиджу на приспі, сорочка на мні вся мокра: видно, що мене водою відливали. Лице напухло, але болю не чую ніякого, немов усе тіло затерпло. В хаті гамір. Кілька чоловіків сидить під шопою, кілька на перелазі. Гуторять і на мене зиркають.

— Начальник! Начальник! — почув ся гомін.

Один кинув ся отвирати лісу.

Прийшов начальник, чоловічок низенький, товстенький, з виду добродушний. Хід дрібний. В руках черешня груба, як ціпивно. До мене.

— А що, любенький, спіймали? А видиш! Треба тобі було того? А тепер громаді біда, треба тебе пильнувати, поки не буде нагоди віддати тебе до суду. Тепер пора робуча, синочку, нема часу.

— Пане начальнику, — осьмілив ся я, —
позвольте, щоб я за той час у вас перебув.

— О, о, о, — скрикнув війт, — не мо-
жна, любенький, не можна у мене! Тут кум
Матій кривди тобі не зробить, не бій ся, при-
пильнуй тебе добрє. Побудь тут, синочку, де-
ньок-другий, поки до неділі, то вже кум Матій
з присяжним відвезуть тебе до міста.

Се був четвер; значить, два дни ще, —
подумав я собі. — Га, що діяти, треба терпіти.

— Ну, а тепер, синочку, встань, коли до
тебе говорю, — каже війт.

Я встав.

— Ходи сюди.

Я вийшов на серед обори.

— Клади ся, небоже!

Я видивив ся на нього.

— Ну, щож, любенький, не чуєш, що ка-
жу? Клади ся! Я начальник громади, ручу за
тебе, але маю право дати тобі пять буків, не
більше.

Я не чував про таке право, але що було
діяти...

— Куме присяжний, а ну-ко, нате вам
отсю черешеньку та дайте йому те, що йому
після права належить ся! — сказав війт, і від-
рахувавши пять забрав ся до віходу. — А ви,
куме Матію, пильнуйте його і вважайте, аби

йому нічого не стало ся. Громада мусить його доставити до суду живого... Памятайте, аби живий був! — сказав він усміхаючись і кладучи натиск на те слово „живий“. — Я тут завтра рано навідаю ся. Бувайте здорові!

IV.

Поки присяжний заковував мене в ланцюхи,
вже й зовсім стемніло. Матій стояв з бою,
як кат над душою, ждав тілько, коли присяж-
ний геть піде. Діждав ся.

— Ну, що, паничу, тепер ми оба, пра-
вда? — цідив він крізь зуби, держачи за лан-
цюх, котрим я був скований за руку й за ногу.
В одній хвилі він шарпнув ланцюхом і я по-
валив ся горілиць і вдарив головою о землю.

— Ов, ти, бачу, пяний! — реготав ся
він. — А я хотів тебе просити на вечерю. Ну,
вставай, ходи!

Я встав і він поволік мене до хати.

В печі огонь горів. Жінка снуvalа ся по
хаті, вечерю варила. В закутці сиділа стара
баба, господарева мати. Обі жінки були бліді
і трептіли побачивши мене. Вони рідко коли
осьмілювали ся зиркнути на мене, а як котра
зиркнула, то так жалібно, так жалібно...

Матій посадив мене на лавку, а сам сів конець стола, сопучи, мов міх ковалський. Нараз зірвав ся і гrimнувшi о стiл рукою, крикнув:

— Нi, я його не пущу живого! Най буде що буде, а такого опришка я не пущу живого зi своєї хати.

Жінки мов на даний знак голосно запла-
кали.

— Матiю! Синочку! Бог з тобою! Адже шkoda повернула ся. А ти би хотiв такий грiх на душу брати! Бiй ся Бога!

— А вiн бояв ся Бога, коли пiдкопував ся до комори?

— Та вже, як там вiн... Нехай вiн сам собi з Богом рахує ся!

— Нi, я йому допоможу. Я йому насам-
перед усi кости порахую. Ходи-но, паничу,
сюди!

І вiн знов ухопив мене за ланцюх, пiдняв з лавки і гrimнув мною до землi. Тодi, ставши чоботом на груди, скрутiв ланцюх до купи, так що я скулив ся в каблук, аж крижi затрiщали. В очах менi потемнiло. Я щe тiлько побачив, як вiн замахував ся чоботом до мо-
його лиця. Вiдтак почув я бiль у груди, в кри-
жах, у боцi, а вiдтак нiчого не стало...

V.

знов очуяв. В печи погасала грань, зрештою в хаті темно й тихо. Я під лавою, скрученій у двое, як слімак. Рушаю ся — біль страшний. Кожда кісточка, кожде місце... В горлі пересохло, палить. Я застогнав. Темна тінь майнула по хаті, дилькотячи невиразно. Бачу, жовте, поморщене лице нахилилось надімною; дрожача, холодна рука пересувавася по моїм лиці.

— Ти ще живий, синочку, а?

— Живий!... Води!... — простогнав я.

Бабуся подала мені води.

— Живо пий, бо готов прийти, то біда моя! Нелюд якийсь! — шептала баба. — Бідний ти, небоже, бідний, але щож я тобі пораджу?

— Біг заплатить вам! — прошептав я.

Двері скрипнули. Стара щезла як тінь, а коли війшов газда, вона вже кахикала на печі.

— А що, не обзвав ся злодій? — запи-
тав він.

— Ні, синочку.

— Тьфу до дідька! Ще як мара крепне,
то готова й на правду біда бути.

В мене аж трохи дух уступив. От, гадаю
собі, чень змилує ся та полекшить, попустить
ланцюха. Та де"там! Поворкотів, поворкотів,
погасив огонь у печі тай ляг спати.

— Все одно, — ще лиш того чую, — як
живий, то буде живий і до завтра, а як ні, то
нехай його чорт бере!...

Цілу ту ніч я ані ока не зажмурив. Що
я витерпів за тих кілька годин, того певно
було б мені по троха стало й на десять літ.
Уже гадав, що може кров мене зале і просив
Бога, щоб післав мені смерть. Але де там!
Іншому би, щасливійшому, може булоб і спов-
нило ся те, але не мені. Та вже чи сяк, чи
так, а tota ніч була може найтяжша і най-
довша в моїм житю. Ще як би баба не
була мені дала води напити ся, то я би був
певно не витримав. Та відай на те воно вже
йшло, щоб я витримав!...

VI.

Розвидніло ся. В хаті повставали. Мій газда перш усього до мене. Надслушує — дихаю. Аж відсанув.

— А, ти ще живеш? — крикнув. — Ну, проси Бога, що тебе ще довше лишив у моїх руках! Але того вже певно не відпросиш, що ще тебе чекає. Коби лише до міста живого відставити, а там нехай за тобою й заклекоче!

Дурень! Він собі своє рахував, а я своє, тай таки на моїм стало!

Витягнув мене з під лави, розкрутив ланцюх — а! Господи тобі слава! В крижах полекшало, съвіт якийсь мов не той зробив ся. Але на ноги стати ані гадки нема. Таки він мене ногами викопав на двір, на обору, а жінці казав позачищувати кров у хаті.

Сиджу я знов на приспі. Поранок зимний. Усе тіло одубіло, так що болю не чути, тільки

в голові шумить та в грудях коле, як дихаю. Далі в хаті затопили, дим пішов клубами по під стріху, мені в очи. Заплакав ся я, закашляв ся, — мовчу. Газда тимчасом пішов до худоби, волам дати, до води вигнати, а йдучи по при мене не відержав, щоб не парнути мене через голову воловодом. Ба, чую, збирається в поле з плугом, покладати під жито. Вже я трохи втішив ся. Не буде, гадаю, моєго ката хоть через день.

Аж тут чую — гомін. Дивлю ся, війт з присяжним на перелазі. Підходить, оглядає мене і всміхає ся.

— А що, рибоњко, добре тебе тут заходили?

Я ледво дишу, а весь у крові.

— Щож, не говориш, серденько? Кажи, не бій ся, я тобі нічого не скажу.

— Пане... війте — простогнав я, — другу... таку ніч... не витримаю.

— Не витримаєш, душенько? — всміхався війт. — Ні, не бій ся, витримаєш. Такі як ти вміють тримати. Ну, а тепер, небоже, ти знаєш, що тобі у мене належить ся?

Я видивив ся на нього.

— Ов, непамятущий же ти, голубчику! Ану-ко, встань та простри ся! Я маю право дати тобі на сніданє п'ять буків, не більше. Пане присяжний, ану-ко, нате вам отсю черешеньку, та добре його!

— А ви, куме, — сказав війт до моїого газди, що саме надійшов, — будете мусіли таки завтра з полудня вибрати ся з ним до міста. Поїдете ви, ось кум присяжний, я, ну, тай арештант.

Значить, завтра! Мій газда зирнув на мене так дико і люто, мов який смертельний ворог вириває ся йому з рук, а він не може його від разу задушити. А я знов одебелів цілий, коли погадав собі, що ще треба буде одну ніч ночувати у того чоловіка без серця. Тай за що стілько муки? От, по правді сказати, може ми були забрали з на сто ринських, тай з того більша часть йому повернула ся. А хлоп був богатий! У нього в коморі аби руки добрі, то можна було й не так попасті ся!...

VII.

тут кум присяжний лишить ся через день
пильнувати арештанта, — сказав відходячи
війт.

Присяжний осмотрив на мнї ланцюх та
колодку, а відтак сїв собі на порозі, балака-
ючи то з господарем, то з господинею, то з ба-
бою. Господарь з під шопи витяг плуг, винїс
ярмо, далї пішов до волів подивити ся. За той
час уже жінка й обід зварила. Кличе його до
хати.

А тут я такий ослаблений, такий болючий,
такий голоден, що Господи! А ще на приспі,
в тїни, то й холодно якось, хоч сонічко вже
геть-геть високо. Виповз я на сонце, сїв собі
на плиту, тай дивлю ся до сїний. Чую, лож-
ками калатають, говорять, присяжного просяТЬ
до обіду.

— З Богом съятим, най Бог благословить! — відповідає присяжний (сидить на сінешнім порозі, обернений до мене плечима). — Я, — каже, — дещо поснідав, а незадовго жінка принесе мені свій обід.

А про мене й гадки не мають. А тут мені борщик підбиваний так запах, так запах!... Господи, здається ся, рік життя дав би я за місочку!

Пообідали. Газда пішов по воли. Аж тут дивлюся, стара крадькома несе мишину борщу.

— А що — каже — небожечку, за тебе всі забули? На, сирото, та хлепни, занеси ся! Але живо, аби той ірод не побачив!

— Най вам Бог, бабусю, стократне надгородить! — пробубонів я і взяв мишину. Руки в мене тряслися, а й під старою коліна тряслися зо страху. Але де там! Іно я троха напився, вже „ірод“ надходить. Як побачив, то мов іскра спалахнув.

— Що, — крикнув, — ви ще тут мою працею злодія годуете? О, смоли йому горячої!

І за тим словом вихопив від мене миску і шпурнув за старою; щастє, що не трафив. Миска розбилася о камінь на дрібні черепочки. Стара втеки, а він до мене.

— Хоть би ти мені тут мав згинути з голоду, то певно би я тобі не дав і покоштувати нічого. Рука би мені всохла і Бог би мене не благословив!

— Алеж куме, вважайте! — промовив присяжний.

— Що? Мені війт казав стерегти його, але годувати злодягу ніхто мене не всилує. На те нема ніякого права.

І він пішов до волів. Але переходячи по при мене ще раз во всеї сили чоботом копнув мене оттут у саму ямку під грудьми. Я як сидів на плиті, так і перевернув ся горілиць і не стямив ся, що далі zo мною було. Тілько чув, що раптом дух мені захопило, немов би хто горло мотузком перевязав. А коли я пропамятив ся, то вже був на іншім місці, змочений водою, а коло мене порали са стара й присяжний. За кождим віддихом у груди кололо страшенно. Бачите, кістка переломала ся, так що ѹ доси холїтає ся.

VIII.

Сонце стояло серед полудня і пражило мов огнем. Присяжний пішов під шопу, і з'ївши обід, що принесла йому жінка, сів собі на колоді і по дрібочці дрімав. Господина порала ся в хаті, а стара мов та квочка ходила сюди й туди. Мала стара милість наді мною, але бояла ся.

— Ей, бабусю, — кажу до неї, — Бог би вам віку продовжив, дайте дечим занести ся!

— Колиж бо я, синочку, бою ся.

— Не бійте ся! Присяжний не заборонить а він поїхав.

Стара подумала, а далі пішла до хати, поторгувала ся трохи з господинею і винесла мені другу мишину борщу, байдицю хліба, каші з молоком, так що я, Богу дякувати, троха підкріпив ся. Господи — гадаю собі — коби то деяк на вольний сьвіт! Ще би я може тепер знайшов на стілько сили, щоб утекти.

Стара винесла собі кужіль на приспу, сїла і пряде. Присяжний зачав з нею дещо говорити, але ліниво. Спека стояла на дворі.

— Ей, пане присяжний! — стогну я. — Зглянте ся на мене, такого побитого та замученого! Адіть, як тут сонце пече! Позвольте мені припочити троха онтут у стодолі. І так, як господаръ приїде, то мені вночі спання не буде.

— Ой, так, так! — докинула стара. — Вже що той його сеї ночі накатував ся, то нехай Бог боронить! Я не знаю, як сирота витримав.

Присяжний вагував ся.

— Ба, не втечеш ти, паничу?

— Бійте ся Бога, та як мені втікати? Я й кроку ступити не можу! Коби живий до міста доїхав та до шпиталю дістав ся. А ще й ланцюх на мні такий тяженський. Коби лиш троха припочити на тоці на соломі.

— Позвольте йому, позвольте, пане присяжний, — сказала стара. — Там є солома ще від позавчора, і верета, і кожух, що ним газда накривав ся, ночуючи на тоці. А як двері отворять ся, то відси буде його зовсім видно. Тай куди би там йому втікати?

— Ну, про мене, йди та пролеж ся, — сказав присяжний і підкотив свою колоду під шопою так, аби міг сидячи в кождій хвилі бачити мене.

— Господи, тобі слава! — погадав я собі і поліз рачки на тік. Ляг, прикрив ся кожухом, — ах, як легко мені зробилося! Якусь нову силу почув я в собі, якусь шалену відвагу. Лежу горілиць, дивлюся. Перила повні снопів, заложені аж по банті. А над бантами не доложено, так що можна пролізти. Коби лиш там дістати ся — гадаю собі, — а там би вже байка. Продер би причолок, та в долину по стрісі, та в огород по за стодолою, а там... мені впрочім і думати не хотілося, що буде „там“, коби лиш відси туди дістати ся. Гляджу далі. Присяжний клює носом, стара пряде на приспі. Як би то я тихенько справився — не вчули би, а поки би похопили ся, то певно минула би добра хвиля. Але ба, зелізне путо, що ним скована моя права рука з лівою ногою! Що з ним робити? Ану, — гадаю собі — стрібувати, чи не дастъ ся ретязь із руки зсунути. Запер ся я раз — годі. Ще раз — не йде, хоть не богато й хибус. Е, — гадаю собі, — хоть би прийшло ся й шкіру здерти з руки, то все байка! Але поки що я ще побоююсь: ану ж присяжний прийде обзирати! Гадаю собі: зачекати ще! А поки що, треба накрутити перевесел тоненьких із сіна щоб потому обкрутити ними путо, аби не дреньчало. Сіно лежало в куті; добув я його добру жменю, і держачи руки під кожухом, кручу,

а очима пасу на всі боки. Нараз дивлю ся, мій присяжний скопив ся, озирнув ся, йде до мене.

— А що ти, злодію, спиш?

— Дрімаю.

Прийшов, подивив ся на мене, тай пішов на свою колоду.

IX.

І **н**епер час! — подумав я собі і послинив сковану руку, щоби тим лекше в неї сховзло ся зелізо. Як попер, так воно й сховзло ся, хоть аж кости в долоні захрустіли. Ну, слава тобі Господи, що рука вільна! Борзенько я обкрутив перевеслами путо і привязав його до ноги, а поверх натягнув штанку. А тепер коби на банти! Озирнув ся: присяжний дрімає під шопою, стара пряде. Добре! Легенько-легенько я виповз із під кожуха, але так, щоб він лежав так само і щоби здалека могло видавати ся, що я лежу на місці. А скоро з під кожуха, я шустъ у кут, де мене вже з під шопи не було видно, а там горі стіною по делиню на платов. Тяжко було, але страх додав сили, — видрапав ся я! Ну, а скоро вже на платов, так зараз я за крокву вчепив ся і держачи ся крокви, по латах, мов по сходах, звішений усім

.

тілом горілиць над током, доліз аж до бантини. Скоро там, я переліз на жито, в діру, та до стріхи. Раз-два, випоров зо стріхи кілька китиць, зубами кусаючи увязки, і тим отвором протис ся на двір. Боже, яким милим видав ся мені сьвіт, коли отак, збитий, змучений, дрожачи я висунув голову зо стріхи, мов щур із муки. Далі, далі! Долі стріхую, та в сад, та долі садом над ріку!... Ріка не широка, але глибока, спокійна. Нема коли гадати — гайда в воду! А за водою лука, далі лозові корчі, вільшина, а далі-далі широчезні луги, засіяні копицями сіна мов звіздами.

Бовтнув ся я в ріку як стояв, і так мене та вода освіжила, що я духом став на другім березі, перебіг через луку, та шустъ у лози. Тут я пан! Хто мене тут знайде! Аж тут я позволив собі відіхнути. Слухаю — ого, в селі крик, гомін, гвалт! По саду бігають, шукають, радять ся. Еге — гадаю собі, — шукайте тепер вітра в полі!

Шмигнув я лозами та в луги. Де були при сїні люди, там я їх виминав, ховаючись по за копиці. Луги в тих сторонах тягнуться довго-довго понад ріку. До кількох панів належать. Декуди копиці, декуди вже стирти або стоги, — то там пусто зовсім.

Вечеріло. Я страшно змучений, пити хоче ся, болить усе тіло. Конче треба десь випочити. Вишукав я великий стіг на горбку над самою

рікою. Стіг був уже давно вивершений, накритий околотом і переперезаний навхрест лозовим прутем. То я по прутю видрапав ся аж під вершок, выбрав там під самим вершком у сїні таку нору, щоб зовсім закрила чоловіка, а пото сїно вибране попідпихав долом по під пруте. Тоді до води! Розібрав ся зовсім, виполоскав шмате від крові, обмив ся сам. Як би ви були тоді виділи мое тіло — ціле сине як боз, а червоних рубців стілько, що в клубку хрестів...

Вимочив ся я так у воді добре, поки на березі мое шмате не висохло, а відтак забрав ся в своє леговище. Високо геть, аби мене ніхто не намацав із землі, а при тім так, що моя голова заслонена стоговою шапкою, а мені з моєї криївки видно далеко-далеко все, як на долони. Але не довго я дивив ся кругом. Пусто, ні живої душі. Як засну по тих пригодах, то, кажу вам, дві добі я не вилазив зі своеї нори. То раз я чув ся таким слабим, що ніби ні рукою не ворухну, ні ногою, і вже самовільно ждав смерти, — то знов нова якась сила вступала в мене, і я починав знов розгадувати, що тут діяти далі.

X.

І

мож далі? Перележав я так дві добі, не рушаючись, а довше годі було. Голод, спрага. Розгадав я собі, як і що, дочекав вечера, тай далі з криївки, і, розуміє ся, до того самого села! Там у мене знайомий був, я до нього. Попоїв, покріпив ся, тай ще таки тої самої ночі ми пішли до того самого хлопа до комори. Ну, але вже ми його обчистили, що певно не пожалував ся на нас! Я такий був на нього недобрий, що не можучи взяти двох кожухів, порізав їх на шкамате.

Що вже я відтак нераз перевідував ся сторонськими людьми: а що там мій газда прорабляє? Съміяли ся. Кажуть, що з разу на стару був напав, трохи не забив, що ніби то вона випустила злодія. А як його обчистили до дрібки, то притих. Усе — кажуть — боїться, щоб його не підпалили.

— Дурний, дурний! — кажу я. — Пере-
кажіть йому, що нехай не боїть ся. Я не та-
кий дурень, як він, щоб я крав і зараз штемп*)
по собі лишав. За підпалене кара велика, а по-
житку мені нема. Ви йому кажіть, нехай він
тільки знов комору набиває всяким добром, то
вже я колись знов по старій знайомості йому
пригадаю ся!

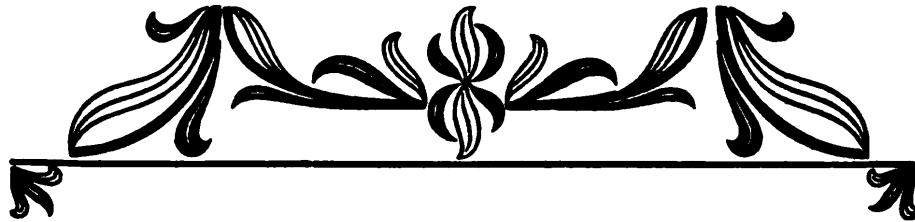
Львів у лютому 1881 р.

*) У злодійськім жаргоні слід, знак, зрада.

В ТЮРЕМНИМ ШПИТАЛІ.

I.

T

юремний шпиталь! Кожде з тих двох слів містить у собі пекло, а злучені разом вони — куточок раю, тиха пристань, до якої тужать сотки душ натомлених та зболілих. Тут вони знаходять пільгу в своїх болях або бодай хвилеву переміну своєї сірої, нестерпної вже через саму монотонність недолі.

Шпиталь у львівськім карнім закладі, се невеличке крило просторого будинка, відділене тісним і темним корідором від головного комплексу тюремних келій. Шпитальні келії трохи більші від звичайних арештантських, кожда з двома вікнами. Їх усіх чотири: для тифусових, шкірних, хірургічних та очних слабостей. Інших хороб — жартують арештанти — в закладі по припису не съміє бути; коли-ж трапиться ся, що хтось захорує на якусь іншу слабість, то його містять у одній із сих чотирьох

келій відповідно до того, до якої з сих чотирьох груп близша його хороба.

Тюремний шпиталь, се лише тінь, карикатура звичайного шпиталю. Се та-ж тюрма з дверима замиканими день і ніч, з закратованими тісними вікнами, з голими стінами і неминучою „катериною“ в куті. Шпиталем вона називає ся лише тому, що щодня рано сюди заходить лікарь та оглядає хорих, а в випадку якоїсь наглої, тяжкої хороби за дві-три години лікарь може прибути й другий раз того самого дня. Надто пожива для всіх хорих дається окрема, тзв. шпиталька: хліб житний з пшеничним, рано молоко, тричи на тиждень, а для тяжше хорих і що день росіл та мясо, деколи вино. Отся шпиталька та супокій у шпитальних келіях та лагіднійше поводжене шпитальних дозорців з хорими й є головною приманкою, що заставляє багатьох вязнів тужити за шпиталем і уявляти собі побут у ньому як відпочивок та радісну переміну в своїм нущденнім житю.

Скілько ті понурі стіни чули розпусливих проклять, таких зітхань, окриків болю та шептів гіркого жалю за безповоротним минулім! Скілько тут промайнуло образів важкого конаня, скілько покапало сліз даремного каяття! А довгими ночами, при блиску одинокої, на чорнім гаку серед стелі завішеної лампи скілько тут прогомоніло важких оповідань, що від-

слонювали нераз найглибші тайники людської душі, жасні безодні дикої пристрасти, пориви розуму й божевілля, вияви глибокого, ніжного чутя або вибрики дикості та жорстокості, що мов звір у темнім лісі ховає ся в серці не одного чоловіка.

В моїй памяті засіла одна така сценка, один епізод, про який оповідав мені один із тих, що були суджені в перших львівських соціалістичних процесах, в пору, коли тут засуджували за саме визнаване соціалістичної віри, коли один із старших радників львівського суду з властивим йому цинічним гумором говорив:

— Що таке соціалізм, я бігме не знаю та лише знаю, що се щось гідне кари.

Подія, про яку говорить ся далі, стала ся при кінці 70-их років минулого віку. Того, хто мені оповідав її, не називаю, — байдуже про його назву. Його оповідання списую з памяті — може не так кольоритно, як він оповідав сам, та у всьому головному вірно.

II.

M

ене завезли сюди зі слідчого арешту в непримітному стані. Я занедужав на тиф, кілька день раз по раз зголосувався до лікаря, але лікарь не задавав собі праці навіть посмоктрити у мене пульс, лише відправляв мене одним словом:

— Здоров! Нічого йому не хибус!

Я йшов назад до келії і лежав і мучився горячкою, поки не дійшов до того, що вже не міг рушити ся. Тоді мене, пізно в ночі, взяли в халабуду і перевезли до тюремного шпиталю в Бригідках.

Як довго я там лежав у непримітному стані, не знаю. Мов крізь сито пригадую собі, що мені страшенно докучало якесь скрипінє, немов би по при моє ліжко ненастально їздив деревляний, ніколи не мазаний бойківський віз, або немов би хто з великою силою тупим сверлом-лопатнем вертів діру в сухій ялиці. Коли

я троха прийшов до себе, я пізнав, що се був дихавичний хрипіт і сухий кашель моєго сусіда, якогось хорого, що лежав на ліжку сусіднім зо мною, відділенім від моєgo лише вузким проходом.

Найперший ясний спомин: я лежу горілиць, випростуваний, безвладний. У висках іще стукає, аж голова болить. Крізь захмурені очі чую ледви замітне світло одинокої лампи, що висить на стелі на серед казні. Недалеко мене хрипить ледво дишучи мій сусід. А в тім із кута, десь, як мені здається, здалекої далечини чути грубий, різкий голос:

— Діду Гарасиме!

— А що? — озиває ся мій сусід і на довгу хвилю заходить ся страшим кашлем, що хрипить, грає, свище та клекоче в його грудях.

— Але то в вас уже не скрипка в грудях, а цілі органи.

— Христос грає! — каже дід.

— А що ваш сусід? Ще не прийшов до себе?

— Спити.

— Ну, мало-мало бракувало йому.

— Молоде, перемогло. А тобі як?

— Е, що мені. Дідько не візьме.

— Дурний ти! Чи то годить ся самому себе калічити?

ПАНТАЛАХА.

10

— Ви дурні, діду! Що вам старому! Не нині, то завтра. А мені трицять і два роки. Жити би хотіло ся. А коли погадаю, що я засуджений на вічність... розумієте, діду, на вічність і ще й на чотири роки... Га, то по вашому нічого? Ну, вічність, то ще-б наплювати. Ale ті чотири роки, що місяць у казні та в кайданах, а місяць у казенці, та на цегляних ребрах спати, — тут, діду, чоловік вовком завис. Хоч би й який, а подумає собі: раз мати родила, ліпше раз умерти, ніж отак карати ся.

— А я ще раз кажу: дурний ти! Терпи, коли заслужив! Давнійше не таке терпіли!

Дід знов закашляв ся. По хвили, відхлипавши ся додав:

— Ади, мене дванацять літ у слідстві мутили. Очий збавили, і ще на двацять літ засудили. Не треба й твоєї вічності, бо я іх певно не дожилю. А накладати на себе руку — борони мене Боже. Що завинив, то буду терпіти. I ти так.

— Та я не відпираю ся терпіти, — мовив якось мякше далекий голос. — Тілько ті чотири роки і ті цегляні ребра... I знаєте, що ночи на тих цеглах таке снить ся... таке снить ся... Ой, діду! А вам чи снили ся коли ваші Жиди, що ви іх вирізали?

— Старі нї, лиш малі Жидинята та одна
Жидівка. Така роскішна була... І все мені снить
ся вся в білім, коса розпущена аж до пояса...
і все нїби йде до церкви хрестити ся... і всьмі-
хає ся і моргає на мене... За інших мене ка-
рають люди, а за неї ще Бог каратиме...

III.

Інше ясне вражінє. Холодна, суха рука шолопає у мене по лиці, потім по шиї по грудях. Чую її повзанє в полусні, мов повзанє якоїсь обридливої животини, рапавки або гусільниці. Мое тіло стрепенуло ся і я відкриваю очі. І бачу: надомною похилене старече лице — живте, поморщене як сущене яблоко, до половини обросле довгою, білою як молоко бородою. Та про те нема в тім лиці нічого того, що чинить старечі лица гарними та симпатичними. Широкий рот і грубі, посینілі губи страшні, та ще страшнійші очі — зовсім білі, мертві.

Я ще раз стрепенув ся ся при виді цього лиця, освіченого на половину живтавим промінем лямпи.

— Живий! — буркнув дід поклавши долоню на мої груди в околиці серця.

Я хочу крикнути, але не можу: з моїх уст іде лише якесь ледво чутне стогнане.

— Спите, паничу? — питав дід.

Я дивлюся на нього не змигаючи. Далі з великим зусилем ледви чутно промовляю:

— Ні.

— Ну, Богу дякувати, що ви живі! Я вже думав, що по вас буде.

І він, увесь тримтячи, знов лягає на своє ліжко і заходить ся кашлем.

— Довго я спав? — питав я.

— Спали! Місяць уже... Між житем і смертю. Вчора доктор уже рукою махнув... Як вам тепер?

— Або я знаю. Здається, нічого не чую.

— Лежіть тихо, не рушайтесь. Дасть Бог, подужаєте.

Він знов кашлає, та в перестанках щось бубонить. Чи молитву, чи до мене щось говорить, не можу розуміти. Сон мене ломить, і я засипаю.

Від тої ночі я почав приходити до себе. Що правда, помалу. Голова боліла ще, тіло було зовсім ослаблене, мене мучили сонні привиди, а особливо слухові галюцінації. Ві сні дідове кашлане видавалось мені то сотні раз повторюваними вистрілами з карабіна тут же над моїми вухами, то журчанем та хрупостінем жорен уставлених коло моєї голови, то скрипом дуплявої верби серед осіннього вітру. Так

само й інші згуки, що десь колись чути було в нашій келії, приймали для моєго хорого слуху страшну, в сто разів прибільшену силу і мучили мене. Та звільна все те улягало ся і я почав видимо набирати сили. Тілько лице діда Гарасима лишило ся для мене страшим і відразливим; не додавали йому принади ані глибокі зморщки, якими було пооране його чоло, ані дрібно сफалдована темноожовта шкіра довкола сліпих очей, ані великі фалди терпіння, що з під очей крутою річкою бігли до кінців його уст і губили ся в пралісі його білої бороди. До його лица з тими страшними сліпими очима і з тим страшним, немов гнилим ротом, ротом казкового людожерця, я не міг ніяк привикнути. Борше вже привик до його голосу, старечого, розбитого голосу, який іноді, коли його дихавичний кашель давав йому на пару годин трохи спокою, вмів оповідати богато дечого цікавого.

Дід Гарасим ждав смерти. Він терпів на дихавицю, на безсонницю, на старече вичерпане сил: його вже не лічили і не оглядали лікарі, раз рішивши, що „з цього нічого не буде“. Кождий сильнійший напад кашлю міг закінчити ся розривом його зваленої аорти; кождий хвилевий сон міг бути його остатнім моментом. А про те він жив, мов упертий репях держав ся того нужденного житя. Іноді, лежачи тихо, без руху, я цілими годинами

глядів на нього і мені здавало ся, що кілька разів я зловив діда Гарасима на якісь дивній трівозі. Він цікаво вслухував ся десь у щось, неспокійно рушав са на своїй постелі, буркотав щось і крадькома наставляв вухо в мій бік, немов шпіонив мене, немов ждав чогось. Чим більше я приходив до здоровля, тим частійше я завважував трівожний, неспокійний вираз на дідовім лиці.

— Що вам, діду Гарасиме? --- запитав я його раз. — Ви ніби ждете чогось або боїтеся чогось?

— Смерти, паничу. І жду їй бою ся.

— Ну, смерти всі ми ждемо, тай бояти ся її нема що, — мовив я.

— Я не того... Що там буде, ніби? То вже божа воля! — бубонів дід.

— Ну, а щож вам таке? Видно по вас, що вас щось ніби гризе.

— Видно по мні? — простогнав дід кашлаючи. — Може їй гризе, та що робити!

— Може би ліпше сказати кому? Чей би полекшало, — мовив я.

— Ет! — відповів дід і замовк. Я не допитував його більше.

IV.

одного дня недовершений самовбійця, що був засуджений на вічність і ще й на чотири роки, опустив нашу келію: його рани затоїлись на стілько, що його помістили знов у його звичайній казні. Ми лишилися в келії лише оба з дідом Гарасимом, якого стан тимчасом значно погіршився.

— А що, лише ми два тут? — важко дишучи, поквапно, ледви чутно зі зворушення промовив дід.

— Лише ми два.

— Господи тобі слава. На силу діждався! Господи... муркотів дід зітхаючи то кашлаючи.

— Хиба що? Хиба той вічняк заваджав вам?

— А що мені!...

Дід не договорюючи махнув рукою, а відкашлявшись додав:

— Не хотіло ся при ньому... Поганий він...
Звірь.

— Се ви через те, що він себе хотів зарізати?

— Зарізати? — проскрипів якось сердито дід. — Се його не мине! Се нечистий простягає до нього свої лаби. Він його не пустить.

— А за що його засудили?

— То то, бачите! П'ять душ зарізав. Тай не в тім річ. Не один тут такий, а ще має Бога в серці. Гріх по людях ходить. Згрішить чоловік тай покутує. Але бувають гріхи... Хоч би отсей... Пана й паню, панича й служницю... А служниця його коханка була, впустила його в ночі не знаючи, чого він хоче. Гадала, що до неї. А там іще панна була: як побачила, почала просити ся. „Все, що хочеш, зроблю для тебе, піду з тобою, слугою тобі буду, лиш даруй жите!“ А він при трупах батька й матери з нею... знаєте... а потім устав тай угородив ій ніж у саме серце. Ну, має такий чоловік Бога в серці? І то вважайте, ще хлопцем бувши, дев'ятнацять літ! Тому його й не повісили, а засудили на вічність.

Дід лежав майже без духу вишепавши поквапом, уривано отсє оповіданє. Кашель носив його грудьми. Його лице посиніло, корчилося з болю. Я гадав, що сим разом уже буде по ньому, але нї, віддихав ся.

— А щож то ще за чотири роки, що йому додали до вічності?

Дід махнув рукою.

— Дурниця. Се вже тут заробив. Дозорцю заколов.

На корідорі чути було стук кроків, гомін, якісь далекі крики та брязкання ключів.

— Знов когось сюди ведуть! — з переляком мовив дід надслухуючи.

Крохи й голоси прогомоніли. До нашої казні не дали нікого. Дід важко дихав.

— Слухайте, пане, — мовив він, з трудом підводячись до половини на ліжку і обертаючи до мене своє страшне лице. — Я би хотів... я би хотів сказати вам щось...

Але тут його захопив кашель. Він ослаб, упав горілиць на ліжко. Пароксізм був сильний. Видно було, що дід усім зусилем своєї волі боров ся з хоробою, судорожно жмучи в жменях простираво, яким був накритий.

— Успокійте ся, діду, — мовив я. — Ви тепер дуже ослаблені. Не говоріть. Пробуйте переспати ся, може вам полекшася, то тоді скажете.

— Боюсь... синку... боюсь, що не дочекаю завтрашнього дня... а хотів би... ще перед смертю... конче...

Але його зусилля були даремні. Його почало дусити і він простяг ся на ліжку без руху. Лише харчане съвідчило, що жите ще не втекло зі старого тіла. Я довго прислухувався тому харчаню. По якімось часі воно полекшало, віддих зробив ся повільніший. Дід очевидно спав.

V.

Була північ. Мене збудив знов холодний дотик дідової руки, простягеної з сусідного ліжка.

— Спите, пане?

— Ні, не сплю.

— Слухайте. Я хотів вам... хотів вас...

Він запняв ся, немов не знаючи, з якого боку підійти до річи.

— Я знаю, пане... ви за правду тут... ви против людської кривди повстаєте.. за то вас мучать... Поки ви тут лежали в непамяти, то доктор із ключником нераз говорили... А я то слухав, тай у мене в серці... знаєте, так як весною лід тає... легко так, весело... І я пригадав собі... давно, давно... знаєте, я вже трицять літ кримінали витираю... Дванадцять літ у самім слідстві... по Росії тягали, дідько знає, куди. Вже далі забув, як там виглядає на вольнім

съвіті... А як зачали говорити за вас.., як то ви хочете людям полегкість зробити... кривду зменшити... то в мене раптом...

Він урвав, закашлав ся. Він говорив се все безладно, уривано, раз голоснійше, то знов тихійше, немов борючи ся з невидимою якоюсь силою за кожду жмінку повітря, за кождий хоч трохи свободнійший віддих. Для мене сей оборот в думках старого розбійника був зовсім несподіваний, я слухав мовчки. По добрих десятох мінутах дід Гарасим зачав знов.

— Слухаєте, пане?

— Слухаю.

— Не думайте, що в мене душа з каменя... я також... Ну, кождий по своєму... А тата Жидівочка — раз у раз мені привіжаться ся, так таки виразно: хресту просить. Я вже пару разів з попом говорив... признав ся, що в мене є гроши закопані. Каже: дай на церкву. Та мене щось мов за руку тримало. Не надія на те, що вийду на волю і сам покористую ся... Я давно стратив ту надію, ще коли осліп. Аж тепер бачу, що то був якийсь добрий дух. Що церкви з тих грошей? А ви обернете їх на добро для бідних... Бо то не церковні гроши, а з бідних людей зідрані... ліхварські... то нехай ідуть на підмогу... як ви запорядите...

Знов настала перерва. Знов дід, віддихавшись, почав мацати мене рукою, чи я не сплю.

— Говоріть, говоріть! — озвав ся я.

— Ви щось кажете? — запитав він.

Я сказав голоснійше.

— Здається, не дочуваю. Сам своїх слів не чую. Вуха заступає... Се мабуть смерть моя вже надходить. Слухайтеж. У мене гроші великі — сорок тисяч — самими дукатами... зелізна скринька... безпечно... закопані... Я знаю, ви швидко вийдете на свободу... то зараз не гаючись... не кажіть нікому нічого... зовсім, зовсім у ваші руки... я вже знаю, що ви не пустите марно... і моїй душі буде лекше, ніж колиб десять церквів...

Страшений пароксізм кашлю перервав його мову.

— Деж вони сховані? — осьмілив ся я запитати його. Та він мабуть не чув цього питання, бо знов його холодна рука доторкнула ся моєго чола.

— Слухаєте?... Зараз за селом... лісок, соснина... кожде вам покаже... через лісок річка тече... над річкою великий камінь... один-однієкий... Відтам річка скручує на північ... А ви від каменя ступайте сто кроків на схід, на-диблете старий дубовий пень на серед поляни... вважайте, дубовий! I під тим пнем...

— Але де се? В котрім селі, в якім повіті?

— Що ви кажете? Не чую! Кажіть голоснійше! — мовив він. У його грудях хріпіло страшенно. Його рука судорожно вхопила

мою руку і почала тягти її до себе. Я звівся з ліжка й наблизився до нього, похилив лице над його головою і крикнув йому над самим вухом:

— У якім селі?

— Селі? Селі? — повторив він ледви дишучи. — Слух...

І обома руками він прихилив мою голову до свого лица. Його великі, тепер зовсім білі, безкровні уста ще порушувалися, немов говорили щось, але голосу не чути було ніякого, ані найменшого шепту. Раптом губоке зітхане видерлося з його груди, руки скорчилися і пустили мою голову, тіло випружилося, уста від разу посиніли й заціпилися.

Дід Гарасим сконав не сказавши ані слова більше. Лихварські дукати десь і доси спочивають у своїй безпечній схованці. Мені мабуть не було суджено повернути їх на діло, яке заповняло душу та мрії старого розбійника в останніх днях його важкого конання. Та про те вони таки зробили своє, дали йому пільгу в його безпросвітнім горю.

Львів, у вересні 1902.

HDI

HW 8AEA 5

HDI

HW 8AEA 5

Digitized by Google

Original from
HARVARD UNIVERSITY

H W BAEA 5

HDI

HW 8AEA 5

